

19'uncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleşen Askerî Müdahale Ve Darbelerin Modernleşme Sürecine Etkileri *

The Effects of Military Intervention and Coups in the Ottoman Empire in the 19th Century on the Modernization Process

Bayram UĞUR¹

Öz

1923'de kurulan Cumhuriyet, kurumsal, örgütsel ve kültürel açıdan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok miras devralmıştır. Askerlerin devlet güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde, yönetime müdahale etmesi de Osmanlı'dan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan bir gelenektir. Her ne kadar radikal siyasi değişiklikler ile tarihi süreklilik kesilmişse de ve resmi tarih Osmanlı'dan kopuş üzerine inşa edilse de, toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve felsefi dinamikler devamlılığa işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı; Tanzimat sonrası askeri müdahale ve darbeleri, konu hakkında yazılmış ikincil kaynaklar ışığında inceleyerek günümüz Türkiye'sinin darbelerle olan sınavına ışık tutmak, literatüre bir katkı sunmaktır. Bu bağlamda Osmanlı'nın modernleşme sürecinde karşılaştığı darbeler analiz edildiğinde, imparatorluğun iç siyasetinden ve dinamiklerinden kaynaklanan sebepler kadar, dönemin büyük güçlerinin, özellikle de İngiltere ve Rusya'nın etkisi ile saray ve Babıali'nin dış politika tercihlerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıca; her iki dönemin, askeri müdahalelere dayanak oluşturan kurumsal dinamikleri farklılık arz etmesine rağmen, siyasal kültür, ideoloji, askeri eğitim ve sosyo-ekonomik yapı gibi değişkenleri benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet, Modernleşme, Reform, Müdahale, Darbe.

Abstract

Founded in 1923, the Republic inherited many legacies from the Ottoman Empire in terms of institutional, organizational and cultural aspects. It is a tradition inherited from the Ottoman Empire to the young Republic of Turkey that soldiers intervene in the government in case the state security is in danger. Although historical continuity was interrupted by radical political changes and official history was built on the break with the Ottoman Empire, social, political, cultural, economic and philosophical dynamics point to continuity. The purpose of this study; by examining the post-Tanzimat military interventions and coups in the light of secondary sources written on the subject, it is aimed to shed light on today's Turkey's test with coups and to contribute to the literature. In this context, when the coups that the Ottoman Empire faced in the modernization process are analysed, it is seen that the influence of the great powers of the period, especially England and Russia, and the foreign policy preferences of the palace and the Sublime Porte were decisive, as well as the reasons arising from the internal politics and dynamics of the empire. Moreover; although the institutional dynamics of both periods that form the basis for military interventions differ, variables such as political culture, ideology, military training and socio-economic structure are similar.

Keywords: Ottoman Empire, Republic, Modernization, Reform, Intervention, Coup.

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, bugur62@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3593-8029>

Makale Türü   **Article Type**
Araştırma Makalesi   Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
16.01.2024

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
01.02.2024

DOI
10.20875/makusobed.1421104

* Bu makale; "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve İlişkilerin AK Parti Dönemi'nde Dönüşümü" başlıklı ve Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ana bilim dalında sunulacak olan yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Uğur, B. (2024). 19'uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen askeri müdahale ve darbelerin modernleşme sürecine etkileri. *MAKU SOBED*, (39), 14-34. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1421104>

EXTENDED SUMMARY

It is possible to interpret the coup tradition of the Turkish Army as a continuation of the Ottoman Empire. It can be said that the intellectual accumulation of this inherited heritage was generally formed as a result of political and social movements in the 19th century, during the modernization process of the Ottoman Empire.

In the modernization process, reforms, changes and transformations made to ensure the integrity of the state and strengthen the central authority encountered resistance and gave rise to opposition movements. While the administration, on the one hand, continued its army-prioritized reform efforts to prevent the disintegration and disintegration of the state, on the other hand, it encountered military interventions and coups by those who found its current efforts wrong or insufficient such as The Kuleli Incident in 1859, the First Constitutional Monarchy Intervention in 1876, the Second Constitutional Monarchy in 1908. Events including the Constitutional Monarchy, the 31 March Incident in 1909, the Halaskar Zabitan Movement in 1912 and the Sublime Porte Raid in 1913 are examples of military interventions and coups in the modernization process of the Ottoman Empire.

Although the Kuleli Incident in 1859 was a rebellion attempt that did not pass the preparation stage, it inspired the subsequent secret organizations and modern coups in terms of method and implementation.

The primary objective of the coup on May 30, 1876, was to depose the government and the Sultan, both of whom were resistant to constitutional governance and responsible for the state's financial insolvency. However, the coup served the political interests of England and France. Sultan Abdülaziz's reform program, Turkestan policy and railway policy caused a coup by British-backed local collaborators.

1908 Revolution; it contains significant differences from previous military interventions and coups in the Ottoman Empire. Firstly, it is a process in which the constitutional monarchy was established and operated for the first time. Secondly, it is a political movement carried out in line with the aspirations and demands of the broad masses of people. Thirdly, it attempts to establish a liberal democratic tradition of the government as a constitutional monarchy regime. Fourthly, it was influenced by the revolutions that took place in Russia and Iran.

The March 31 Rebellion, which broke out as a result of military negligence and indiscipline, grew in a short time with the support of some mullahs and madrasah students and reached the Parliament building with the demand for "Sharia". The presence of regimental officers among the rebels and the closure of the Ahrar Party, supported by England after the rebellion give clues about the internal and external dynamics of the incident.

The policy implemented by the Committee of Union and Progress (CUP) after the 1908 Revolution gave birth to the Halaskar Officer Group as an opposition movement, and under the pressure of this group, the Parliament was dissolved on August 4, 1912. Political conflicts between the CUP and the Halaskâran group caused serious problems for governments.

The Sublime Porte Raid, which was an important turning point in Ottoman History, enabled the CUP to take over the entire political life and establish a single-party dictatorship that would last for five and a half years. The Unionist administration, which suppressed opposing voices, decided to enter the First World War and brought the end of the empire.

The aim of this study is to examine the coups carried out during the modernization process of the Ottoman Empire and to determine the contributions of these interventions to the formation of the coup tradition and culture. The aim is to reveal the effects of the coup mentality among the soldiers on the modernization process and the young Republic of Turkey.

For this study, a comprehensive literature review was conducted and books, reports, symposium results, master's and doctoral theses written by scientists and published by research institutions specialized in coups were used. The main conclusion reached in this study; the movement that young officers started, taking strength from Ottoman modernization and aiming to ensure the integrity of the empire ultimately faced a serious crisis. The politicization of the military and its intervention in political will, resulting from the conditions of the chaotic environment, led to the formation of a tradition that continues until today.

1. GİRİŞ

Türk siyasal hayatında en önemli konulardan birisi, sivil-asker ilişkisi ve askerinin Türk siyasal sistemindeki yeridir. Ordunun hemen her on yılda bir gerçekleştirdiği darbe ve muhtıralar dolayısıyla, siyasal sistemin temel belirleyicisi konumunda olduğu söylenebilir. Türk Ordusu darbe geleneğini, mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralmıştır (Kurt ve Mengüaslan, 2017, s. 398).

Osmanlı Devleti'nin en karmaşık ve sorunlu dönemi, 1789'da III. Selim'in padişah olmasıyla başlar, 1918'de Birinci Dünya Savaşı sonunda devletin parçalanmasıyla son bulur. Bu tarihi devir, askeri müdahale ve darbeleri de içerecek şekilde, birçok kırılma noktalarına gebe dir. 1793 yılında III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i ile başlayan Osmanlı modernleşmesi, II. Mahmut'un orduyu, donanmayı, bakanlar kurulunu ve devlet teşkilâtını, Batı medeniyetini esas alarak yeniden yapılandırmasıyla ivme kazanmıştır. II. Mahmut rejiminin orduya ilişkin esas düşüncesi; ordu ve donanmayı güçlü tutmak, askeri iç siyasete malzeme yapmamak ve ordunun politikaya müdahalesine izin vermemektir. Bu ana düşünceyi tamamlayıcı prensipler ise; ordunun kayıtsız şartsız sadrazamın emrinde olması, serasker ve kaptan-ı deryanın kabineye bakan sıfatıyla katılması ve onlar dışında hiçbir subayın politika ile uğraşmamasıdır (Öztuna, 2013, s. 15).

Modernleşme sürecinde; devletin bütünlüğünü sağlamak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için yapılan reformlar, değişim ve dönüşümler dirençle karşılaşmış, kendisine muhalif hareketleri doğurmuştur. Yönetim, bir yandan devletin parçalanmasını ve dağılmasını önlemek için ordu öncelikli reform çabalarını sürdürürken, diğer yandan mevcut gayretlerini hatalı ya da yetersiz bulanların askeri müdahale ve darbeleri ile karşılaşmış, askerinin müdahalesi ile siyaset yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. 1859 Kuleli Vak'ası, 30 Mayıs 1876 Müdahalesi, 1908 II. Meşrutiyet, 31 Mart Olayı, 1912 Halaskar Zabitan Hareketi ve 1913 Bab-ı Ali Baskını gibi olaylar, Osmanlı dönemindeki askeri darbe ve müdahale süreçlerine birer örnektir (Dursun, 2005, s. 176).

Bu çalışmanın amacı; Osmanlı İmparatorluğu modernleşme sürecinde gerçekleştirilen darbeleri inceleyerek, darbe geleneğinin ve kültürünün oluşmasına katkılarını tespit etmek, günümüz Türkiye'sinin darbelerle olan sınavına ışık tutmak ve literatüre bir katkı sunmaktır. Ayrıca askerlerde oluşan darbe zihniyetinin, modernleşme sürecine ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ne etkilerini belirlemektir.

Bu çalışma için geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, darbeler konusunda uzman bilim adamları ve araştırma kuruluşlarının kaleme aldıkları kitaplar ve raporlar, sempozyum sonuçları ile yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada ulaşılan temel sonuç; genç subayların Osmanlı modernleşmesinden güç alarak ve imparatorluğun bütünlüğünü sağlamak amacıyla giriştikleri hareketin, sonuçta ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalmış olmasıdır. Kaotik ortamın şartlarından kaynaklanan askerinin siyasallaşması ve siyasi iradeye müdahalesi, günümüze kadar uzanan bir geleneğin oluşmasına öncülük etmiştir.

2. 1859 KULELİ VAKASI

19'uncu yüzyılın ikinci yarısında, Tanzimat ve Islahat Fermanı ile uygulamaya sokulan yeniliklere ve modernleşmeye karşı ilk büyük ve organize tepki, Kuleli Vakası'dır. Sultan Abdülmecid'i devirmek üzere planlanan, fakat hayata geçirilemeden ortadan kalkan Osmanlı tarihinin ilk modern dönem komplosudur (Yılmaz, 2020, s. 205). Bu hadise, meşru devlet otoritesine karşı, ilk bürokratik cuntacı darbe teşebbüsü olarak görülebilir (Çelik, 2016, s. 28). Sultan Abdülmecid'in padişah olur olmaz Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesi, İngiltere ile imzalanan 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın, Osmanlı ekonomisine ve halkın refahına olumsuz etkisi (Karpat, 2014, s. 90), etnik milliyetçilik kaynaklı gayrimüslim ayaklanmaları, dış borç nedeniyle maliyenin iflasın eşiğine gelmesi, Abdülmecid döneminin önemli sorunlarından birkaçıdır. Yapılan reformlardan özellikle gayrimüslim ahali yararlanıp refahları artarken, mali yükünün Müslüman halka yansıtılması, dönemin büyük devletlerinin Hristiyanlar lehine ülkenin içişlerine yaptıkları müdahaleler, Osmanlı toplumunda Müslüman tebaanın tepkisine neden olan ve Abdülmecid hoşnutsuzluğunu artıran sebeplerdir (Kurt ve Mengüaslan, 2017, s. 406). Ayrıca; Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'dan duyulan memnuniyetsizlik, askerlerin ve memurların maaşları ödenemezken, sarayın israf derecesine varan harcamaları, esnaf ve tüccar kesiminin ekonomik durumlarının zayıflaması, muhalefet ortamının oluşmasına katkıda bulunan tali nedenlerdir. Bütün kesimlerin temel ortak sorunu ise, dinin layıkıyla uygulanmamasıdır (Düzen, 2017, s. 114).

Özellikle Hristiyan tebaa için ayrıcalıklar içeren ve gayrimüslimleri yüzyıllardır üstün konumda yaşayan Müslüman tebaa ile eşit konuma getiren Islahat Fermanı'nın ilanı, Cevdet Paşa'nın da yazdığı gibi belli bir kesim üzerinde "Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gün" olarak görülmüştür. Fermanı, Cevdet Paşa gibi üzüntü ile karşılayan kişilerden birisi de Kuleli hadisesinin lideri Şeyh Ahmet'tir. Ancak kendisi sadece ağlayıp matem tutma yolunu seçmeyecek, "İcra-i Şeriat ve Tanzimat'ın def'i adına harekete geçecek, ilk örgütlü muhalefet hareketini oluşturacaktır (Düzen, 2017, s. 127). Özetle; Tanzimat Fermanı ile

oluşan memnuniyetsizlik ortamı, Islahat Fermanı'nın ilanı ile gizli bir cemiyetin doğuşuna sebep olacak, söylemlerden eylem aşamasına geçilecektir.

Bayezid Medresesi hocası olan Şeyh Ahmet, padişaha karşı bir suikast gerçekleştirmek ve yönetimi değiştirmek için, Nisan-Mayıs 1859 tarihinde gizli bir cemiyet kurmuştur. Cemiyete, Şeyh Ahmet'in Kırım Savaşı esnasında cephede tanıdığı, güven duyduğu kişilerin ve müşir Hüseyin Daim Paşa'nın katılmasıyla çekirdek kadro tamamlanmış ve paşanın etkisiyle teşkilatlanma faaliyetleri hız kazanmıştır. Şeyh Ahmet; dindarlığı, iletişim becerisi ve konuşması ile ikna kabiliyeti yüksek, üyelerin güvendiği ve itimat ettiği birisidir (Çelik, 2016, s. 32). Sahip olduğu kişisel özellikleri ile insanları etkilemiş ve cemiyete kazandırmıştır. Cemiyete üye kazandırmak için hemşerilik ve dostluk bağlarını kullanmış, Islahat Fermanı'nın ortamından yararlanmış. Hareketin lideri ile ittifaka katılanlardan çoğunluğunun Nakşibendi olması, Nakşibendiliği Kuleli Vakası'nı meydana getiren ilişkiler ağının merkezi unsuru konumuna getirmektedir (Onaran, 2007, s.20). Merkezinde ulemanın yer aldığı cemiyet (Çelik, 2016, s. 32), kısa süre içinde çeşitli askerî rütbeden subaylar ve paşalar, esnaf, medrese öğrencileri, kalemiye kökenli kişiler ve Çerkez göçmenlerin katılımı ile genişlemiştir. Cemiyetin icra ettiği toplantıda, şeriatın icrasına engel olan Sultan dâhil kim varsa suikast ile ortadan kaldırılması ve yerine kardeşi Abdülaziz'in tahta geçirilmesi karara bağlanmıştır.

Cemiyetin çekirdek kadrosundan Hüseyin Daim Paşa'nın Rumeli'ye tayini çıkması, Şeyh Ahmet'in bocalamasına ve cemiyet üyelerinde de kafa karışıklığına sebep olmuştur. Cemiyetin devamlılığı ve suikastın gerçekleştirilmesi için, yüksek rütbeli subayların cemiyete kazandırılmasına çalışılmış, bu bağlamda boğaz mirlivalarından Tatar Hasan Paşa ittifaka katılması için davet edilmiştir. 14 Eylül 1859 Çarşamba günü Şeyh Ahmet ve bir takım cemiyet üyesi, Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camii'nde Hasan Paşa'yı beklerken, Mirliva Hasan Paşa'nın ihbarı üzerine, hazırlık ve planlama aşamasındaki 41 gizli cemiyet üyesi yakalanmıştır. Sanıklar, Kuleli Kışlası'nda sadrazamın başkanlığında oluşturulan Divan-ı Mahsus (Tokmakçioğlu, 2014, s. 245)'da yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Böylece darbe teşebbüsünü önceden haber alan Abdülmecid, bu hadiseyi bertaraf ederek iktidarını korumuştur. Kuleli hadisesi siyasi sonuçları bakımından Abdülmecid'i çeşitli önlemler almaya yöneltmiş, sadrazam değiştirilmiş, İstanbul'da bulunan medrese öğrencilerinin bir kısmı çeşitli yerlere gönderilmiş, askerlerin ödenmeyen maaşları ödenmiştir (Düzen, 2017, s. 63). Muhalif cemiyetin baş aktörlerinden Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Arif Bey ve Rasim Beyler idam cezasına, diğer üyeleri ise muhtelif cezalara mahkûm edilmiş, fakat daha sonra idam cezaları müebbet kürek cezasına çevrilmiştir. Sultan Abdülaziz'in padişah olması (1861) ile birlikte Kuleli mahkûmları affedilmiştir. Bu olayda tutuklama ve yargılama işlemleri, Kuleli Kışlası'nda yürütüldüğünden, Kuleli Vakası olarak anılmaktadır. Cemiyete katılanlar Fedai olarak tanımlandığından dolayı, Kuleli hadisesi "Fedailer Cemiyeti" olarak da isimlendirilmektedir.

Kuleli Vakası 1859 yılında zuhur etmiş olmasına rağmen etkileri günümüze kadar sürmüştür. Söz konusu hadisenin siyasi karakteri, özgürlükçü ve reformcu olarak görülmüş, Türkiye'deki inkılap hareketlerinin öncülü olarak değerlendirilmiştir. Kuleli hadisesi, kısa vadede ulemanın ve muhaliflerin isteği doğrultusunda bir hükümet değişikliğine sebep olurken, uzun vadede ise daha etkili sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Genç Osmanlılar ve onları takiben ortaya çıkan Jön Türkler meşruiyetlerini Kuleli Vakası'na dayandırmışlardır. Tanzimat Dönemi'nde tezahür eden ilk esaslı muhalif hareket olarak, kendisinden sonraki direniş ve karşı hareketlere örnek oluşturmuştur (Düzen, 2015, s. 63).

Kuleli Vakası'na ilişkin, hem olayın meydana geldiği zamanda, hem de sonrasında yapılmış, birbiriyle taban tabana zıt birçok değerlendirme mevcuttur (Onaran, 2007, s. 18). 1882'de yayımlanan *La Turquie et le Tanzimat* isimli kitapta Edouard Engelhardt, Kuleli hadisesine iştirak edenleri, meşruti monarşiyi kurmak isteyen, Osmanlı siyasal düzenini Avrupalı devletler ile uyumlu hale getirmeye uğraşan inkılapçılar olarak görmektedir. Macar şarkiyatçı Arminius Vambéry'e göre, meşrutiyetçi bir kalkışma girişimi, Türkiye'deki inkılâp hareketlerinin başlangıcını teşkil eden bir ihtilaldir. Yusuf Akçura'ya göre Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketinin öncülü, ilerici, meşruiyet ve hürriyet amaçlayan, meşrutiyeti hedefleyen ilk inkılap hareketidir. Fransa'nın o yıllarda İstanbul'da Büyükelçilik yapan E. Thouvenel'e göre ise, Türkler arasında günışığına çıkmaya başlayan direniş ruhunun ipucu ve bir halk devriminin ayak izleridir.

Kuleli Vakasına yönelik çalışmasını, hadiseye ilişkin tutulan mazbatalar üzerinden sürdüren, o zamana kadar konu üzerine tek monografik çalışmayı yapan ve sonuçlarını *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma* adlı kitabında toplayan Uluğ İğdemir'e göre ise, Hristiyanlar lehine yapılan ıslahatı hazmedemeyenlerin gerçekleştirdiği düpedüz gerici bir harekettir (2009, s. 5). Niyazi Berkes'e göre, Kuleli

muhalefesinde ilerici olan hususlar ile gerici olan hususlar iç içe geçmiştir ve dolayısıyla süreci basit bir ileri-gerici şeması içinde tanımlamak yeterli değildir (2017, s. 271). Kuleli Vakası üzerindeki çalışmasını, hareketin lider kadrosunda yer alan Arif Bey'in ifade tutanaklarına dayandıran Burak Onaran'a göre, hadise karmaşık ve karışık, çelişkili, çok katmanlı ve birçok olasılıklar içermektedir (Onaran, 2007, ss. 9-35).

Kuleli Vakası'na ilişkin 2000'li yıllara kadar Uluğ İğdemir'in "gerici" yorumu ağırlığını korurken, 21'inci yüzyılda hadiseye ilişkin yeni akademik çalışma ve analizlerin yayımlanmış olması, siyasette Osmanlıcı eğilimlerin ağırlık kazanması ve darbe soruşturmaları, yorumların farklılaşmasına ve hadisenin popülerliğinin artmasına neden olmuştur. Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, Kuleli Vakası daha sık zikredilir hale gelmiştir (Onaran, 2016, ss. 24-26). Yazılı ve görsel medyada, Kuleli Vakası ile Ergenekon ve Balyoz kumpas davaları ilişkilendirilmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Erhan Afyoncu Kuleli Vakası'nda Tatar Hasan Paşa'nın ihbarını, yargılama yerini ve isyancılara verilen cezaları öne çıkarmıştır (Afyoncu vd., 2010, s. 153). Mustafa Armağan ise Ergenekon kumpas davası ile Kuleli Vakası arasında paralellik kurarak, o gün "Şeriat elden gidiyor!" diye darbe yapmaya kalkanlarla, bugün "Laiklik elden gidiyor!" diye örgütlenenler arasında yöntem açısından pek bir fark bulunmadığını ifade etmektedir (Armağan, 2013). Kerem Çalışkan; Nakşibendi Tarikatı'nın Halidi fraksiyonuna bağlı Şeyh Ahmed'in kurduğu cemiyet içerisinde, ona bağlı paşaların, subay ve askerler ile bazı bürokratların yer alması ve darbecilerin elinde 200 kişiye varan bir infaz listesi bulunmasından dolayı, Kuleli Vakası'nı "Osmanlı'da İlk F tipi Darbe" olarak betimlemekte, 15 Temmuz Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişimiyle örtüştüğünü ifade etmektedir (2016, Oda TV) . Bir tarikat şeyhinin, devletin bazı sivil ve asker bürokratlarını, kendi amaç ve ideolojik yaklaşımları doğrultusunda manipüle etmesi, darbe girişiminde bulunanların öncelikle en yetkili yönetim kademesini hedeflemesi dikkate alındığında, her iki darbe girişimi arasında bir paralellik kurulabilir. Hatta FETÖ'nün teşkilatlanma ve yapılanmasını uzun bir sürece yayması, gizlilik prensibini harfiyen uygulaması ve ana gayelerine ulaşmak için sabırlı davranılması dikkate alındığında, Kuleli Vakası'ndan gerekli derslerin çıkarıldığı şeklinde yorumlanabilir.

3. 30 MAYIS 1876 MÜDAHALESİ (I. MEŞRUTİYET)

30 Mayıs 1876 Müdahalesi, Osmanlı padişahı Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanmış bir hükümet darbesidir. Asker, ulema ve sivil bürokrasi ile birlikte gerçekleştirilmiş, padişahın ölümü ile sonuçlanmıştır.

32'nci Osmanlı Padişahı olarak tahta çıkan Sultan Abdülaziz, güçlü, sağlıklı ve gösterişli bir yapıya sahip, içki ve sefahatten hoşlanmayan, sade ve mazbut bir kişiliktir (Sarı, 2017, s. 2). Ancak daha yumuşak başlı ve iyi niyetli olan Sultan Abdülmecid'e göre, kişisel ve keyfi yönetim şekli ile bildiğini okuma tarzı ve ısrarcılığı bilinen karakteristik özelliğidir. Şehzadeliği süresince mütevacı bir hayat tarzını benimsemiş olması, israfa karşı duruşu ve harcamalara çeki düzen verme isteği ile yenilik taraftarlarının bile güvenini kazanmış ve tahta çıkışı toplum tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Çelik, 2016, s. 42).

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu iç ve dışta çok ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Dış borç sorunu, Mısır ve Balkanlar meselesi, dış müdahaleler, ayaklanmalar ve III. Selim ile başlayan reform sürecinin devam ettirilerek imparatorluğun yeniden eski gücüne kavuşturulması, Sultan Abdülaziz'in çözmesi gereken önemli problemlerdir (Uzun, 2005, s. 153).

Sultan Abdülaziz'in padişahlık sürecini, iki ayrı döneme ayırarak incelemek mümkündür. Tahta çıkışı ile 1871'de Sadrazam Âli Paşa'nın ölümüne kadar olan süreç ile 1876'ya kadar olan sonraki dönem, uygulama ve başarı açısından birbirinden farklılık arz etmektedir. Âli ve Fuat Paşa gibi güçlü sadrazamların görevde olduğu birinci dönem; modernleşme, yeni kurumlar oluşturulması, Tanzimat ve İslahatın devamı ile dış politika açısından oldukça verimlidir. Vilayet yönetimi, taşra idaresi, adalet ve eğitim sistemi ile ordu ve donanmanın güçlendirilmesi için önemli reformlar hayata geçirilmiştir (Çelik, 2016, s. 42). Birinci dönemde, İstanbul-Bağdat demiryolu hattı hazırlıklarına başlanmış, ülkede ilk defa metro ve tramvay hizmete sokulmuştur. Sultan Abdülaziz, ilk kez Türkistan'daki Türk hanlıkları ile ilgilenmiş, Doğu dünyası ile irtibat kurmaya çalışmış ve bu kapsamda siyasi çalışmalar yürütmek üzere Kaşkar'a personel görevlendirmiştir. Padişahın Türkistan birliği için girişimde bulunması, Rusya ve İngiltere'yi rahatsız etmiştir (Çelik, 2016, s. 43). Bu dönemde Âli ve Fuat Paşa uyum içerisinde, padişahı hükümet işlerine karıştırmaksızın, otoriteleri ve şahsiyetlerinin gücü ile devleti yönetmişlerdir (Özbudun, 2003, s. 19).

Ancak 1871 sonrası için aynı şeyi söylemek söz konusu değildir. Fuat ve Âli Paşa gibi reform öncüleri ölmüş, Tanzimat reformları sık sık kesintiye uğramış, İmparatorluğun İslami karakterine, İslami

birlik ihtiyacına dönük vurgular artmıştır. Kısa süre içerisinde Osmanlı hilafeti, Batı'ya karşı çıkan güçlerin buluşma noktası olmuştur (Lewis, 2017, s. 172). Bu süreçte Sultan Abdülaziz de muhafazakâr grubu desteklemiş, Rus desteğine öncelik vermiştir. Muhafazakârlık tonu ağır basan bu yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası konumu iyiden iyiye kötüleşmiş, israf ve sefahat kaynaklı ekonomik darboğaz nedeniyle, 1875'te devletin iflas ettiği açıklanmıştır (Zürcher, 2018, ss. 18-24). Liyakatsiz, kudretsiz sadrazamlar yönetiminde istikrarsızlık ve imparatorlukta devlet adamı kıtlığı yaşanmıştır. Böyle olunca padişah hükümet ve devlet işlerine müdahalesini artırmış, kendisinin daha akıllı ve becerikli olduğu kanısına ulaşmıştır (Özbudun, 2003, s. 19). Padişahın kişisel ve keyfi yönetimi, basına ilk defa sansür koyarak özgürlükleri sınırlamaya çalışması ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya destekli konumu, toplumda Abdülaziz karşıtlığına yol açan hususlardan birkaçıdır (Uzun, 2005, s. 153). Ayrıca, sadrazam ve bürokrasinin fazla güç kazanarak kendi kontrolünden çıkmasından ve hatta kendisine karşı gelmesinden çekinen Abdülaziz, sık sık sadrazam değiştirerek otoritesini muhafaza etme yolları aramıştır (Karpas, 2012, s. 56). Özetle; ünlü tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa'nın tabiri ile "Âli Paşa'nın vefatından sonra sadaretin tadı kaçmıştır."

Sultan Abdülaziz'in karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi, devlet bütçesinin açık vermesi ve dış borçların ödenememesidir. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya Büyükelçisi Orgeneral Kont İgnatiyef'in aklıyla ortaya koyduğu çözüm tarzı, borçların alacaklıları olan İngiltere ve Fransa'nın tepkisini çekmiş ve büyük protestolara sebep olmuştur. Bu durum, zaten amacı Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ile arasını açmak ve güven kaybı oluşturmak olan Rusya'nın (Çelik, 2016, s. 45) çıkarına hizmet etmiş, ilan edilen çözüm tarzının yarattığı etki, devletin Avrupa nazarındaki itibarı açısından tam bir felaket olmuştur.

Sultan Abdülaziz'in padişahlığının ikinci döneminde karşılaşılan önemli bir sorun da, yabancı devletlerin gayrimüslim toplumun durumunu bahane ederek, ülke yönetime sürekli müdahale etmeleridir. Bosna-Hersek ayaklanması sürerken, Ruslar tarafından desteklenen Bulgar komitacılar bir ayaklanma başlatarak Türk köylerini basmış ve 1000 kadar masum Türk vatandaşını katletmişlerdir. İsyanın bastırılması ve 4500 civarındaki Bulgar (Akşin, 2020, s. 41) komitacının etkisiz hale getirilmesi, Avrupa basını tarafından farklı dini kimliğe sahip kişilerin Müslümanlar tarafından yok edilmesi şeklinde yansıtılmış ve Osmanlı Devleti barbarlıkla suçlanmıştır. Bir Bulgar vatandaşının Müslüman olmak istemesi ve bu bireysel teşebbüsün Yunan-Rus komplosu (Çelik, 2016, s. 46) ile amacından saptırılması üzerine, 6 Mayıs 1876'da Selanik'te olaylar meydana gelmiştir. Alman ve Fransız konsoloslarının olaylar esnasında kalabalık tarafından öldürülmesi, Osmanlı aleyhindeki Batı kamuoyu algısını güçlendirmiş ve devletin Avrupa ile arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Avrupa devletleri, diplomatik misyon şefleri ile ailelerinin hayat ve hukukunu koruma bahanesiyle, Selanik Limanı'na birer savaş filosu göndermiş ve sorumluların bulunup cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Yakalanan katiller, yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Selanik Valisi azledilmiş ve ihmali görülenler çeşitli cezalara çarptırılarak mesele kapatılmıştır (Sarı, 2017, s. 15).

Sultan Abdülaziz'in padişahlığı sürecinde karşılaştığı bir diğer önemli iç sorun, keyfi ve mutlakiyetçi idareye suçlamalar yönelten, "hürriyet ve vatan" kavramlarının etrafında toplanan ve "Genç Osmanlılar" adı altında gizli bir örgüt kuran aydınların faaliyetleridir. Genç Osmanlılar; Batı tarzı eğitim almış, Bab-ı Âli'de Tercüme Bürosu'nda çalışmış ve Fransızca bilen kişilerdir (Zürcher, 2020, s. 88). Amaçları; keyfi idareye son verilmesi, meşruti yönetime geçilmesi, fikir özgürlüğü, halk egemenliği ve dayanışmaya dayalı bir idare sisteminin tesis edilmesidir.

30 Mayıs 1876 tarihinde padişaha yönelik gerçekleştirilen darbe cuntasının lider kadrosu dört kişiden oluşmaktadır. Darbe cuntasının birinci aktörü Hüseyin Avni Paşa, fevkalâde ihtirası ve iddiası ile devlet adamları arasında dikkat çekmektedir. Üç kez seraskerlik makamına getirilmiş, kısa süreli sadrazamlık yapmış, müşir rütbesinde bir askerdir. Ahlaki zafiyetleri nedeniyle iki kez görevden uzaklaştırılmış, rütbe ve nişanları geri alınarak askerlikten tart edilmiş, sürgün cezasına çarptırılmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra Hüseyin Avni Paşa devletin üst kademesindeki görevlere geri dönmüş, rütbe ve nişanlarını geri almış, hatta çeşitli entrikalar, rüşvetler ve padişahın inanılmaz gafleti sonucu üçüncü defa seraskerlik makamına gelmeyi başarmıştır. Ancak bu sefer amacı farklıdır. Artık hırsına, ihtirasına ve iddiasına, bir de padişaha duyduğu kinini eklemiş, öfkesi ve kini, aklının ve mantığının önüne geçmiştir.

Darbe cuntasının ideoloğu Mithat Paşa'dır. Liberal düşünce yapısına sahip, laikliğe inanmış, genelde Avrupa'ya, özelde ise İngiltere'ye hayranlık duyan bir devlet adamıdır. Siyasi düşüncesi; Osmanlılık, meşveret/meşrutiyet ve genişletilmiş adem-i merkezietten teşekkül üçlü saç ayağından oluşur. Osmanlılık ve meşveret ilkesini, imparatorluğun değişik yörelerinde başarı ile icra ettiği valilik görevlerinde samimiyetle tatbik etmiştir. Gayrimüslim toplumun güvenliklerinin sağlanması, sosyoekonomik durumlarının

iyileştirilmesi, yönetimde söz hakkı tanınmasıyla ve karma eğitiminde desteği ile Osmanlı vatanseverliği oluşturulabileceği ve böylece milliyetçilik akımlarının önünün kesilebileceği fikrine sahiptir (Sarı, 2017, s. 8). İmparatorluğun meşruti yönetim sistemine geçebilmesi için, darbenin fikri altyapısını oluşturmuş ve bu amaca yönelik ulema, sivil ve askeri bürokrasi ile diyalog içerisinde olmuştur.

Darbe cuntasının üç numaralı üyesi Mütercim Rüştü Paşa'dır. II. Mahmut sonrası iktidar elitlerinin yetiştiği Tercüme Odası'ndan çıkmış, devlet kademelerinde hızla yükselmiş ve çeşitli nazırlıklar yapmış, çok tecrübeli bir devlet adamıdır. Siyasi yaşamı boyunca beş kez seraskerlik ve beş defa sadrazamlık görevine getirilmiş, hizmetleri esnasında İngiliz yanlısı politikalar takip etmiş bir şahsiyettir. İyi bir padişah tarafından uygulanması şartıyla, Tanzimat ilkelerinin devletin kurtuluşu için yeterli olacağına inanmaktadır (Çelik, 2016, s. 51).

Darbe cuntasının ilmiye tarafını Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, seyfiye tarafını ise Süleyman Paşa oluşturmaktadır. Hayrullah Efendi, dini meşruiyet açısından gerekli hal fetvasını vermesi için Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa tarafından şeyhülislamlık makamına atanmıştır. Gerçekte ilmi açıdan yetersiz olup, devlet içerisinde itimat telkin eden bir intibaa bırakmamıştır. Süleyman Paşa ise darbeyi bizzat icra eden komutandır. Berkes'e göre, Süleyman Paşa grubun en ciddi, en dürüst ve en ilerici adamıdır (2019, s. 311).

10 Mayıs 1876'da Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreseleri öğrencileri, müstakbel Sultan Murat Efendi'nin ekonomik desteği (Tokmakçioğlu, 2014, s. 251), Mithat ve Hüseyin Avni paşaların kıskırtması ve içlerine karışan provokatörlerinde yönlendirmesiyle, Bab-ı Âli'nin önünde ayaklanarak Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azlini istemiştir (Zürcher, 2018, s. 26). Padişah Abdülaziz göstericilerin taleplerine boyun eğerek hem sadrazamı, hem de şeyhülislamı görevden alarak, yerlerine istemeyerek darbe cuntasını atamıştır. Mütercim Rüştü Paşa sadrazamlığa, Hüseyin Avni Paşa Harbiye Nazırlığına, Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislamlığa ve Mithat Paşa ise Şûrâ-yı Devlet reisliğine getirilmiştir (Hale, 2014, s. 61).

Medrese öğrencileri, kişisel ihtiyaçlarının karşılanması talebiyle daha önce de gösteri yapmış, ayaklanma çıkarmışsa da, bahse konu son gösteriyi ayrıcalıklı kılan husus, sadrazam ve nazırların değiştirilmesini sağlamaya yönelik olmasıdır (Lewis, 2017, s. 220). Masrafların karşılanması konusunda oklar Veliht Murat Efendi'ye, önceden planlama konusunda Mithat Paşa ve adamlarına uzanmaktadır. Sadrazamın değiştirilmesini, her ne kadar öğrenciler talep ediyormuş gibi gözükse de, gerçekte Rusya yanlısı politikaları nedeniyle, Mahmut Nedim Paşa'nın İngiltere ve Fransa tarafından istenmemesidir. Sonuç olarak bu öğrenci isyanı, Bab-ı Âli'de iktidar değişikliğine ve padişahın önce hâl, sonra katledilmesine uzanan sürecin başlangıcı olmuştur (Çelik, 2016, s. 54).

Medrese öğrencilerinin desteği ile gerçekleştirilen hükümet darbesi sonrası cuntacılar için sıra, saray darbesine gelmiştir. Zaten yeni nazırlar ile padişah arasında tam anlamıyla bir güven bunalımı (Zürcher, 2018, s. 26) mevcut ve çatışma kaçınılmazdır. Ayrıca başta Mithat Paşa olmak üzere yeni nazırlar, Sultan Abdülaziz'i meşrutiye karşı çıktığı gerekçesiyle tahtan indirmek istemektedir. Sultan Abdülaziz kötü yönetimden ve özellikle mali iflastan sorumlu tutulmaktadır (Akşin, 2020, s. 41). 31 Mayıs 1876 tarihinde saray darbesi yapmayı planlayan cunta, Hüseyin Avni Paşa'nın iki gün önce sadarete çağırılması üzerine panikleyerek, 30 Mayıs günü Dolmabahçe Sarayı'nı denizden ve karadan kuşatarak, Süleyman Paşa komutasındaki Harbiye öğrencileri ve askerlerle darbeyi gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülaziz, Şeyhülislam'ın padişahın şuurunun yerinde olmadığı fetvası ile tahtan indirilerek, V. Murat padişah ilan edilmiştir. Önce Topkapı Sarayı'na kapatılan, sonra Çırağan Sarayı yanındaki Fer'iye Dairesi (Kabataş Erkek Lisesi)'ne nakledilen Sultan Abdülaziz, 4 Haziran 1876 günü iki bileği kesilmiş bir şekilde son nefesini vermiştir.

V. Murat; keskin zekâlı, bilgili, Batı edebiyatı ve bilimiyle donanımlıdır, ancak Genç Osmanlılar ile olan ilişkilerinden ötürü uzun yıllar gözaltında tutulduğu için psikolojisi bozuk, ruh sağlığı yerinde değildir (Lewis, 2017, s. 222). Ayrıca, darbenin planlanandan önce gerçekleştirilmesi nedeniyle, tahta çıkış öncesi yaşanan kargaşa, kendisinde telaş, endişe ve korkuya neden olmuştur. Daha padişahlığının ilk günlerinde Abdülaziz'in feci ölümü ve Çerkez Hasan'ın toplantı basıp nazırları öldürmesi, V. Murat'ın dengesini iyice sarsmış, hiçbir faaliyete katılamaz hale gelmiştir (Zürcher, 2020, s. 96). Alkol bağımlılığı, akıl sağlığı ve diğer sağlık sorunları nedeniyle padişahlık yapamayacağı açıkça görüldüğünden, V. Murat üç ay sonra, 1 Eylül 1876'da tahtan indirilerek II. Abdülhamit padişah ilan edilmiştir.

Sultan Abdülaziz'i tahtan indiren darbe cuntası, 15 Haziran 1876 günü Hüseyin Avni Paşa'nın konağında toplantı halinde iken, Piyade Yüzbaşı Çerkez Hasan konağa baskın yaparak, Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşit Paşa olmak üzere beş kişiyi öldürmüş, yaklaşık on kişiyi de yaralamıştır.

Çerkez Hasan, Sultan Abdülaziz'in hanımı Neş'erek Kadınefendi'nin kardeşi, devrik padişahın kayınbiraderidir. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi, ardından katledilmesi, hal sürecinde Neş'erek Kadınefendi'ye kötü davranılması ve akabinde kardeşinin vefatı, Çerkez Hasan'da intikam hislerinin oluşmasına katkı sağlamış olabilir.

30 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen darbeyi müteakip, darbenin mimarları arasında köklü görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Süleyman Paşa tarafından desteklenen Mithat Paşa, resmi bir anayasa ve Batı çizgisinde temsili bir meclisle bütün siyasi sistemin baştan aşağı elden geçirilmesi taraftarıyken, Hüseyin Avni Paşa ve reformcuların muhafazakâr kanadı, sadece sultanı değiştirip güçlü ve etkili bir yönetim kurmak istemektedir. Hüseyin Avni Paşa'ya göre, meşrutiyet Osmanlı'ya göre değildir, çare padişahı sembolik hale getirmek, bütün yetkileri hükümete vermektir (Akşin, 2020, s. 41). Hüseyin Avni Paşa'nın, Çerkez Hasan tarafından öldürülmesi ile birlikte anayasa ilanı önündeki temel engel ortadan kalkmış, güç dengesini reformcular lehine değiştirmiştir (Hale, 2014, s. 62).

Sonuç olarak; 30 Mayıs 1876 darbesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği ve sonrasında şehit edildiği bir olaydır. 1876 darbesini önemli kılan husus, Osmanlı-Türk tarihinde darbe tanımlamasını hak eden ilk siyasi hareket olmasıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, askerlerin başarıyla sonuçlanan en önemli hamlesidir (Zeyrek, 2014, s. 42). 1876 darbesi, hem modern devlet yapısı içinde oluşturulmuş, hem de başarılı olup, bir tür rejim değişikliğine yol açmış olması bakımından, Türkiye'nin sıklıkla maruz kalacağı bir geleneğin başlangıcı sayılabilir (Eldem, 2017, s. 32).

1876 darbesinin müteakip sürece en önemli etkisi, modern darbelere esin kaynağı oluşturmasıdır. Ayrıca darbe ve sonuçları, II. Abdülhamit'in politikalarını belirlemede kendisine rehberlik etmiştir. Yeni padişah, amcası Sultan Abdülaziz ve kardeşi V. Murat'ın başına gelenlerden büyük dersler çıkarmış, yönetimde güvenlik ve istihbaratı önceleyen politikalara ağırlık vermiş, saltanatı süresince daha temkinli davranmıştır. Ayrıca 1876 darbesinde, milletin darbeden haberi olmamasına rağmen, vatan ve millet adına hareket edildiği öne sürülmüştür. Darbe için işaret edilen bu iki önemli nokta, günümüzdeki darbelere de kullanılmıştır. Sultan Abdülaziz'in katli ise, bir kara leke ve acı bir olay olarak Türk Tarihi'ndeki yerini almıştır.

4. 1908 II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

II. Abdülhamit saltanatının daha ilk yıllarında, Balkanlarda ve Ortadoğu'da büyük toprak kayıpları ile karşı karşıya kalmış, bu durum padişahın itibarını zedelerken, aynı zamanda sultanı daha fazla zulme, vehme ve baskı siyasetine sürüklemiştir. Jön Türkler akımının fikir ve heyecan kaynağı, Namık Kemal gibi vatansever şahsiyetlerin dağıtılması, Mithat Paşa'nın öldürülmesi, liberal çevrede büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu insanların isimlerini ve eserlerini ağza almak bile ölümcül suç sayıldığı ortamda, yeni okullarda yetişen ve geleceğin müstakbel yöneticisi ve idarecileri olacak sivil ve askeri öğrenciler arasında, yıkıcı fikirlerin yayılması, örgütlü muhalefetin oluşması engellenememiştir.

II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalif yapılanma kapsamında, başlıca üç çevrede siyasal kümelenmeler ortaya çıkmıştır. İki yükseköğretim kurumlarındaki gençler arasında kurulan gizli cemiyetler, ikincisi subaylar ve sivillerin beraberce oluşturdukları gizli cuntalar ve sonuncusu Paris, Cenevre ve Kahire'de yoğunlaşan, yurtdışına kaçan aydınların kurdukları derneklerdir (Berkes, 2019, s. 390). İstibdadı karşı ilk direniş eylemleri ise, Ali Suavi'nin V. Murat tekrar tahta geçirmek için yaptığı başarısız isyan girişimi ve Kelanti Skaliyeri'nin aynı amaçla giriştiği başarısız sivil darbe tertibidir. Bu isyan ve darbe tertibi; padişahın yeni ve özgürlükçü fikirlere karşı duyduğu kuşkuyu derinleştirmiş, mutlakiyetçi eğilimlerini pekiştirmiştir (Lewis, 2017, s. 242). Söz konusu girişimler nedeniyle, tahttan indirilmekten, sürgüne gönderilmekten ve öldürülmekten korkar hale gelmiş, cinnet ve fiziksel çöküşün eşğine ulaşmıştır (Karpas, 2010, s. 80). Tedbir kapsamında anayasa rafa kaldırılmış, meşrutiyet taraftarları ya sürgün edilmiş, ya da gönüllü olarak istibdat mekanizmasına dâhil edilmiştir. Padişah tek adam olarak ülkeyi tam bir baskı rejimiyle yönetmiş, örgütlü siyasal muhalefetin ortaya çıkabilmesi için on yıl geçmesi beklenmiştir (Zürcher, 2018, s. 28).

Yeniden örgütlenen ilk muhalefet grubu, 1889'da beş Askeri Tıbbiye öğrencisinin "İttihad-ı Osmani Cemiyeti"ni kurmasıyla tezahür etmiştir. Bunlar; Arnavut asıllı Ohrili İbrahim Temo, Kafkasyalı bir Çerkez olan Mehmed Reşid, Kürt etnik kimlikli Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti ile Türk asıllı Bakü'lü Hüseyinzade Ali'dir (Karpas, 2010, s. 105). Cemiyetin amacı, istibdadın kaldırılması, anayasa ve parlamentoya yeniden işlerlik kazandırılmasıdır (Zürcher, 2018, s. 33). Kısa süre içerisinde sivil, asker,

bahriyeli, tıbbiyeli öğrencilerin katılımıyla grup büyümüş, Askeri Tıbbiye ve Harbiye cemiyetin ağırlık merkezi olmuştur.

1892’de padişahın hafiyeleri tarafından cemiyetin varlığının tespit edilmesi ve artan baskılar üzerine, Harbiye ve Tıbbiye mezunları ve öğretmenleri, hem Avrupa’da eğitim görmek, hem de II. Abdülhamit rejimine muhalefet etmek gayesiyle ülkeden ayrılmaya başlamıştır. Paris, ilk örgütlü sürgün grubunun toplandığı yerdir (Lewis, 2017, s. 267) ve zaten anayasanın askıya alınmasından beri orada küçük bir Osmanlı muhalif çevresi bulunmaktadır (Zürcher, 2018, s. 33). Genç Osmanlılardan olan Lübnanlı Halil Ganem Paris’tedir ve çıkardığı *La Jeune Turquie* isimli Fransızca gazete ile Abdülhamit’e sert eleştiriler yöneltmektedir. Bursa Maarif Müdürü (Berkes, 2019, s. 394) Ahmet Rıza Bey, 1889’da sergi münasebetiyle gönderildiği Paris’ten dönmeyerek, orada “Terakki ve İttihat Cemiyeti”ni kurmuştur (Aydemir, 2016, s. 119). Halil Ganem’le birlikte, şiarı intizam ve terakki olan, Türkçe ve Fransızca yayınladıkları *Meşveret* isimli gazete, muhalefet hareketinin resmi yayın organı olmuştur. Bu teşekkülden haberi olan “İttihad-ı Osmanî Cemiyeti”, bir grup üyesini yurtdışına kaçırarak Paris’te Ahmet Rıza grubu ile iletişime geçmiş, iki farklı cemiyetin Paris’te birleşmesi üzerine “İttihat ve Terakki Cemiyeti” (İTC) doğmuştur.

Yurtdışında bu gelişmeler olurken, 1895’te İstanbul’da ve Doğu Anadolu’da Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun ihtilal örgütlerinin başlattığı kanlı olaylar devam etmektedir. İngiltere ve Rusya’nın Ermeniler için hazırladıkları ıslahat planı, Osmanlı Devleti tarafından reddedilince, İstanbul’da üç gün süren Müslüman-Ermeni kavgası yaşanmıştır. Bu olaylar üzerine İTC, fikir kulübü hüviyetinden çıkarak eyleme geçmiş, II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadelenin, İTC bayrağı altında yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. İTC’nin bu şekilde ortaya çıkması yönetimin tepkisini çekmiş, özgürlükçüler ve aydınlar üzerindeki baskı artırılmıştır. Birçok İttihatçı Fransa’ya kaçarken, kalanlar 1896 ve 1897’de padişahı devirmeye yönelik iki kez başarısız darbe girişiminde bulunmuştur (Akşin, 2020, s. 48). Darbe teşebbüsünden dolayı tutuklanan ve sürgün edilenlerden ikisi de, İTC kurucularından Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti’dir. Trablus’tan Cenevre’ye kaçmayı başaran iki ünlü muhalif üye, 1899’da padişahın vaatleriyle ülkeye dönmeye ikna edilmiştir. 1897’de, benzer vaatlerle Mizancı Murat’ın dönüşünden sonra, Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti’nin de cemiyetten kopuşu, Jön Türkler hareketi için yıkıcı bir darbe olmuştur (Lewis, 2017, s. 271). Oysaki Abdullah Cevdet, entelektüel yetkinliği ile Jön Türkler ideolojisine ciddi katkılar sunmuş bir şahsiyettir.

Zor durumdaki hareketin can suyu, padişahın üvey kardeşi ve eniştesi Damat Mahmut Celalettin Paşa’nın iki oğluyla birlikte, 1899 yılı Aralık ayında Fransa’ya kaçışı ile Prens Sabahattin tarafından verilmiştir. Prens Sabahattin’in İTC’ye katılması, son üç yılın darbelerinden sonra, Jön Türkler hareketinin toparlanmasına vesile olmuştur. Ancak bu defa örgüt içerisinde, ideolojik yaklaşım farklılığından kaynaklanan bölünme tezahür etmiştir. Ahmet Rıza; pozitivist, merkezîyetçi, Müslüman-Osmanlı milliyetçisi ve her tür yabancı müdahaleye karşıdır. Ona göre Osmanlı, anayasa ve meşrutiyetten ziyade, yeni bir insan tipi yetiştirmekle kurtulur. Yeni insan, “ekmeğini alınının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan adam” olacaktır (Akşin, 2020, s. 49). Prens Sabahattin ise; özel teşebbüs ve ferdi mülkiyeti önceleyen, adem-i merkezîyetçi yönetimi benimseyen bir düşünce içerisinde (Zürcher, 2018, s. 38).

İki hizip arasındaki farklılık ve çatışma, Prens Sabahattin ve kardeşinin 1902 yılında Paris’te Birinci Jön Türkler Kongresi’ni toplamasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Ahmet Rıza grubu kongrenin amacını, Abdülhamit’in devrilmesi ve meşrutiyetin ilan edilmesiyle sınırlamak isterken, Prens Sabahattin grubu reformları gerçekleştirmek için yabancı müdahalesini talep eden ve Abdülhamit idaresine karşı şiddet kullanılmasını isteyen bir tutum içerisinde. Ahmet Rıza ve arkadaşları, hem şiddet kullanılmasına, hem de yabancı müdahalesine karşı olmasına rağmen, kongre Prens Sabahattin’in düşüncesi doğrultusunda karar almıştır. Grubun, Trablusgarp Valisi Recep Paşa’nın desteği ve İngilizlerin yardımıyla gerçekleştirmek istedikleri askeri darbe planı, Recep Paşa’nın vazgeçmesi ile uygulamaya geçirilememiştir. 1902 İTC Kongresi’nden sonra Prens Sabahattin’in “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti”ni kurmasıyla, Jön Türkler hareketi resmen bölünmüştür.

1907’de toplanan İkinci Jön Türkler Kongresi’nde, gereken bütün araçların kullanılarak sultanın devrilmesi ve meşrutiyetin ilan edilmesi karara bağlanmıştır. Bu maksatla, Osmanlı topraklarında silahlı direnişler, grevler ve gösteriler yapılması öngörülmüştür (Karpas, 2012, s. 84). Kongre’yi bu kararları almaya iten esas neden, ağırlık merkezi Makedonya’daki 3’üncü Ordu olan yeni bir yeraltı örgütü kurulmuş olmasıdır. Yeni hareket, Ahmet Rıza grubu ile bağlantı sağlamış olmasına rağmen, hiçbir zaman yurtdışındaki muhalefetin kontrolü altına girmemiştir. Önce Yeni Osmanlıların, sonra Jön Türklerin uğrunda yarım yüzyıldır mücadele ettikleri idealleri gerçekleştiren, 1908’de meşrutiyetin tekrar ilan edilmesini

sağlayan ülke içindeki bu yeraltı örgütü olmuştur (Zürcher, 2018, s. 39). Yurtdışındaki merkezlerin 1908 devriminin iklimini hazırlamadaki emekleri ve katkıları yadsınamaz, ancak bu devrim öncesindeki olaylara doğrudan etkileri önemsizdir. 1908 İhtilali, imparatorluk içinde görev yapan grupların çalışmalarının sonucudur (Zürcher, 2018, s. 44), kısacası ihtilal Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC)'nin eseridir (Uyanık, 2015, s. 7).

Rumeli'deki asıl örgütlenme, OHC adıyla Eylül 1906'da gerçekleşmiştir. Örgütün kurucuları; Bursalı Mehmet Tahir, Naki (Yücekök), Talat, Mithat Şükrü (Bleda), Ömer Naci, Kazım Nami (Duru), İsmail Canbulat, İsmail Hakkı ve Edip Servet (Tör)'dür (Aydemir, 2016, s. 122). Cemiyet kuruluşunu müteakip, özellikle 3'üncü Ordu subayları arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bir süre sonra cemiyetin Manastır Şubesi Binbaşı Enver tarafından kurularak, ikinci önemli merkez haline gelmiştir. Birbiri ardına Resne, Ohri, Üsküp, Gevgeli, Serez, Edirne ve Drama komiteleri açılmış, hareket Balkanlarda etkin bir kontrol ağına kavuşmuştur (Uyanık, 2015, s. 3). Enver, Manastır heyeti ile Selanik heyeti arasında sıkı bağlar kuran aktif bir şahsiyettir. Manastır Şubesi, Selanik'teki genel merkezden daha aktif davranarak, 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilanında öncü rol oynamıştır (Aydemir, 2016, s. 121).

OHC; yurtdışında cemiyetin bir gazetesini çıkarmak ve İTC ile bağlantı kurmak amacıyla, padişahın hafiyelerinin takibinde olan iki üyesini yurtdışına kaçırmaya karar vermiş, kısa bir süre sonra Paris'te Ahmet Rıza'nın İTC'siyle bağlantı kurmuştur. Buna karşılık İTC, İmparatorluk sınırları içerisindeki işlerden sorumlu olan Dr. Nazım'ı, farklı kılık ve kimlikle Selanik'e göndermiştir. Her iki örgüt arasında kurulan iletişimi müteakip, İTC ve OHC arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlanmış, İTC adı altında 27 Eylül 1907'de iki örgüt resmen birleşmiştir. Yeni örgütün biri Paris'te, diğeri Selanik'te iki merkezi bulunmasına karar verilmiş, ancak birleşme kâğıt üzerinde kalmış, tıpkı eskiden olduğu gibi olaylara yön veren Selanik'teki merkez olmuştur. OHC, adını değiştirmesine rağmen Avrupa'daki hareketin bir parçası haline gelmeyerek bağımsızlığını korumuştur.

Almanya tehlikesine karşı birlikte hareket eden İngiltere ve Rusya'nın, 8-10 Haziran 1908'de Reval'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda bir anlaşmaya vardıkları söylentisi, Selanik'te 1908 devrimine yol açan olayları başlatmıştır. Anayasal parlamenter bir rejimin, yabancı müdahalesini önleyeceğine inanan İTC liderleri, meşrutiyetin yeniden tesis edilmesi adına açık bir siyasi talep dile getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, birçok subay padişaha karşı isyan edip, birlikleriyle birlikte dağa çıkmış, padişaha Kanun-ı Esâsî'nin yürürlüğe konmasını talep eden telgraflar çekmiştir (Berkes, 2019, s. 401). 3 Temmuz'da Kolağası Ahmet Niyazi Resne'de, 7 Temmuz'da Binbaşı Enver Tikveş'te, 20 Temmuz'da Eyüp Sabri (Akgöl) Bey Ohri'de isyanı başlatmıştır. 20 Temmuz'da Manastır'ın Müslüman ahali ayaklanmış ve askeri depoları ele geçirmiştir. Böylece başkaldırı, hızla tüm Makedonya'ya yayılmıştır. Padişahın isyanı bastırmak için gönderdiği subaylar öldürülmüş, İzmir'den gönderilen birlikler isyancılara katılmıştır. Sultan Abdülhamit, Temmuz'un ilk yarısına kadar bölgedeki isyanın boyutu, amacı ve ayaklananların kimlikleri hakkında bilgi edinememiştir. Başkaldırının başarılı olması üzerine İTC, 23 Temmuz'da bazı Makedonya kasabalarında meşrutiyeti ilan etmiştir. Makedonya'daki olayları artık bastıramayacağını anlayan ve durumun vahametinin farkına varan padişah, 23-24 Temmuz gecesi bütün ülkede Kanun-ı Esâsî'nin yürürlüğe konduğunu ilan etmiştir.

1908 İhtilali, Makedonya'daki siyasi gelişmelerin ve 3'üncü Ordu'ya mensup genç subayların çabası sonucu tezahür etmiştir. Yönetimin bölgedeki denetiminin zayıflaması ve Balkanlardaki askeri birliklere modern eğitim almış, Batı'ya açık ve dil bilen kadroların görevlendirilmesi, ihtilal sürecini hızlandırmıştır. Selanik'in kendine özgü kozmopolit yapısı, kentlin özgür iklimi, Batılı subaylarla temas imkânı, siyasi sürgünler ile mason locaları ve tarikatların varlığı, göreceli olarak Avrupa'ya yakınlık, Jön Türkler hareketinin Selanik'te gelişmesine ve kök salmasına olanak sağlamıştır.

Devleti kurtarmak, imparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ve modernleşmek için yola çıkanların padişaha ilan ettirdikleri meşrutiyet, imparatorluğun çözülmesini önleyeceği yerde hızlandırmaya yaramıştır. Kendi yetiştikleri Balkan topraklarını bile elde tutmak mümkün olmamıştır. Ancak İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da başlayan milli mücadelenin alt yapısını hazırlayarak, yeni cumhuriyetin kurulmasına rehberlik ettikleri ifade edilebilir (Uyanık, 2015, s. 7). Gerçi 23 Temmuz İhtilali bir inkılap değildir. Saltanat rejimine, devletin iç yapısına, maddi veya manevi hiçbir kurumun varlığına dokunmamıştır (Aydemir, 2016, s. 123). İTC amacını mevcut sistem içinde, hem sultanı, hem de hükümeti yerinde bırakarak gerçekleştirmek yolunu tercih etmiştir (Karpat, 2012, s. 84).

Meşrutiyet, İTC'nin Selanik ve Manastır şubelerinin başkaldırısı üzerine ilan edilmesine edilir, ancak ilana zorlayanların meşrutiyet sonrasına yönelik hiçbir ilkeleri, sloganları, ideolojileri, programları,

tecrübeleri, hazırlıkları ve belirlenmiş bir politikaları yoktur. Hürriyetten sonra iş başına kimlerin geleceği bile belli değildir. Ehliyetsizlikleri ve Osmanlı milliyetçisi yaklaşımları yüzünden, yönetimleri için gerekli halk desteğini kaybetmişlerdir (Mardin, 2012, s. 51). Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu temel sorunlar anlaşılmış ve incelenmiş değildir. Bu bakımdan 1908 İhtilali ile 1960 Darbesi benzer özelliklere sahiptir. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle kazanılan zafer, İTC için gerçek sorunların başlangıcı olmuştur. İhtilalin tek amacı, Sultan Abdülhamit'i dize getirmek ve meşrutiyeti ilan ettirmektir (Kınross, 2018, s. 47). Tarihçi yazar Bayur'a göre, "Dünya'da pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket, doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kesin olarak boşa çıkarmıştır" (1991, s. 225).

5. 31 MART OLAYI (13 NİSAN 1909)

31 Mart Vakası, Osmanlı Devleti'nin Rumî takvimine göre 31 Mart 1325 (Miladi takvime göre 13 Nisan 1909) tarihinde yaşanmıştır. Rumi takvime istinaden "31 Mart Vakası" olarak adlandırılır.

1908 İhtilali'nin gerçekleşmesine vesile olan İTC, en başından itibaren ikiye bölünmüş durumdadır. Bölünmüşlüğün bir tarafını liberaller oluştururken, diğer tarafında milliyetçiler mevcuttur. İki grup arasındaki güç denemesinde, merkezi yönetim ve birlik taraftarı, otoriter bir ruh taşıyan milliyetçiler cemiyete hâkim olmuştur. Başlangıçta ortaya koydukları hürriyet, eşitlik, kardeşlik, birlik ve ilerleme ilkelerine rağmen, İTC memlekette siyasi bir diktatörlük tesis etmiş, tedhiş usullerine başvurmadan çekinmemiştir (Mardin, 2012, s. 179). Kendi içerisinde birçok gruba ayrılan liberaller, yeni rejimin özgürlük ortamından ve kısa sürede dergi, kitap ve gazete sağanağı şeklinde gelişen yazılı medyadan istifade ederek iki ayrı örgütlü muhalefet odağı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, 14 Eylül 1908'de kurulan, seçimlerde başarısız olan, gittikçe öfke ve hüsrana kapılan "Ahrar Fırkası"dır. İTC'nin karşısına çıkan ikinci muhalefet ise, muhafazakâr dinci çevrelerden oluşmaktadır (Zürcher, 2020, s. 122). Bu bağlamda, 31 Mart isyanının oluşumunda, Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti ile çıkardığı *Volkan Gazetesi* önemli bir yer işgal etmektedir. Cemiyetle ümmetin birliğini sağlamayı hedefleyen, gazetesiyle yerleşik Müslümanlığın ve ihtilalci İslamiyet'in küreselleşmesini savunan Derviş Vahdeti'nin en büyük destekçisi, bir zamanların İttihatçısı ve Panislamizm'inin ateşli savunucusu Mizancı Murat beydir (Lewis, 2017, s. 292). Parasız dağıtılan *Volkan Gazetesi* ve cemiyetin mali kaynaklarının nereden geldiği belli değildir (Ahmad, 2016, s. 22). Söz konusu topluluk, Jön Türklerin politikalarına ve laik yaklaşımına karşı, büyük çaplı bir propagandayı örgütlemiştir (Zürcher, 2020, s. 122). Bu arada ihanet derecesine varan bir fırsatçılıkla, Balkanlarda önemli toprak kayıpları yaşanması ve meşruti rejimle birlikte gerçekleşmesi vaat edilen mutlu dönemin gecikmesi, toplumun İTC'ye olan güvenini sarsmış, halkın gözünde itibar kaybına uğramasına sebep olmuştur (Lewis, 2017, ss. 289-291). Jön Türk iktidarının işe başlar başlamaz, imparatorluğun içinden ve dışından bir dizi ağır darbeye maruz kalması, cemiyeti öfke, üzüntü ve hayal kırıklığına uğratmış, mutlak otorite talep eden pervasız bir taraf haline getirmiştir (Aydemir, 2016, s. 140). İTC'nin geri planda gizli kalarak, hükümet üzerinde bir vasiyet oluşturması, atamalara müdahale etmesi, devlet kadrolarında tasfiyeler yapması, siyasi muhalifleri sindirme ve cinayet gibi yöntemlere başvurması, cemiyete olan öfkenin ve tepkinin büyümesine neden olmuştur. 13 Şubat 1909'da liberal eğilimli ve ılımlı bir şahsiyet olan sadrazam Kamil Paşa'nın cemiyet tarafından görevden alınarak, Hüseyin Hilmi Paşa'nın getirilmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinin iyice sertleşmesine vesile olmuştur. Muhalefet, yapıcı eleştiri yerine kin ve ihtirasla İTC'ye saldırmış, cemiyetin siyasi cinayetlere varan sert mukabelesi ortamı büsbütün germiştir (Borak, 1992, s. 359). 3 Nisan'da İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti, Ayasofya'da mevlit ve dini tören içerikli bir kuruluş gösterisi yapmış, Derviş Vahdeti ve Bediüzzaman Said-i Nursi aşırı derecede kışkırtıcı bir söylemde bulunmuştur (Aydemir, 2016, s. 142). 7 Nisan'da *Serbisti Gazetesi*'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde asker kıyafetli birisi tarafından öldürülmesi ve faillerinin kısa sürede ortaya çıkarılmaması, cemiyet aleyhinde şüphelerin güçlenmesini ve cinayete suçlanmasını, yoğun şekilde eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Muhalefet bu cinayeti siyasi amaçları için kullanmış, gazetecinin cenaze töreni cemiyete karşı bir gösteriye dönüşmüştür (Ahmad, 2016, s. 21). Süreç içerisinde gergin bir ortamın oluşmasına, belli bir toplum kesiminin tahrik edilmesine, özgürlük ortamını kötüye kullanan yazılı basın öncülük etmiştir (Ergül, 2019, s. 9). Bilhassa *Volkan Gazetesi*'nin kışkırtıcı yayını, gayri memnunlar ve küçük rütbeli askerler üzerinde etkili olmuştur.

31 Mart Vakası öncesinde, askeri birimler arasında da bir ikilik, karşılıklı güvensizlik ve huzursuzluk mevcuttur. Ekim 1908 sonlarında Taşkılla/İstanbul'daki Arnavut ve Arap erlerinin, Selanik'ten getirilen Avcı Taburu erleri ile değiştirilmek istenmesi, saray etrafındaki kışlalara Avcı Taburları yerleştirilmesi, kışlalardaki yerleşik personeli rahatsız etmiş, avcı taburlarına karşı düşmanlık hissini doğurmuştur. 3'üncü

Ordu tarafından hazırlanan eğitim yoğunluklu programlar, namaz kılmaya ve hamama gitmeye vakit bırakmadığı gerekçesiyle alaylı subaylar tarafından tepkiyle karşılanmış, ilmiye sınıfından destek alan alaylı subaylar, ordu içinde dini programlara ağırlık vermiştir. Dini ağırlıklı nasihat programları yüzünden gece eğitimi ve tatbikatların aksaması üzerine, idare tarafından namaz kılmak bahanesiyle askeri talim ve terbiyenin aksatılmaması, askerlerin ilmiye sınıfından hocalarla görüştürülmemesi ve Allah ile kul arasına kimsenin sokulmamasını içeren bir emrin yayınlanması olayların fitilini ateşlemiştir.

12-13 Nisan 1909 (30-31 Mart 1327) gecesinde, 1'inci Ordu'nun birçok kışlasında onbaşı ve çavuşların komutasında başkaldıran erlere, bazı molla ve medrese öğrencilerinin destek vermesiyle isyan kısa sürede büyümüş, önemli bir direnişle karşılaşmaksızın, ellerinde yeşil bayraklar, dillerinde “Şeriat isteriz” talepleri ile Meclis-i Mebusan binasına ulaşmıştır. İsyancılar; Sadrazamın, Harbiye ve Bahriye nazırlarının azledilmesini, Meclis Başkanı Ahmet Rıza'nın çekilmesini, şeriatın geri getirilmesini, isyancı askerlerin af edilmesini, Hüseyin Cahit, Talat ve Bahaettin Şakir beylerin mebusluktan kovulmasını, İTC'nin kapatılmasını, başlarındaki mektepli subayların ordudan çıkarılmasını, hükümetin istifasını ve yeni bir hükümet kurulmasını talep etmiştir (Kınross, 2018, s. 52; Zürcher, 2020, s. 123; Akşin, 2020, s. 59). İsyancıların taleplerini dikkate alan padişah, hükümette sadrazam ve Harbiye Nazırı değişikliğine gitmiş, Ahmet Rıza Meclis Başkanlığı'ndan azledilmiştir. İlave olarak; Şeriat'ın muhafaza edileceğine, müteakip süreçte daha büyük bir dikkatle yürütüleceğine ve bu uğurda ayaklanmış olan askerleri de cezalandırmayacağına söz vermiştir (Lewis, 2017, s. 292). İsteklerinin kabulü karşısında büsbütün şımaran ve cesaret bulan asilerin, İTC yanlısı *Tanin ve Şura-i Ümmet* gazeteleri genel merkezlerini tahrip etmesi ve Derviş Vahdeti'nin gazetesiyle durmadan isyanı körüklemesi, Selanik'ten karşı darbenin gelmesini hızlandırmıştır. İstanbul'dan gelen haber üzerine İTC Selanik Genel Merkezi ayaklanmaya müdahale etmek için harekete geçmiştir. Başlangıçta Hüseyin Hüsnü Paşa komutasında ve Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığında teşekkül ettirilen Hareket Ordusu (Aydemir, 2016, s. 140), bir haftaya varmadan İstanbul'a ulaşmış, aldığı önlemlerle isyanı söndürmeye muvaffak olmuştur. Harekâtı, Selanik'ten dikkatle takip eden 3'üncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, isyanın başlamasının onuncu gününde İstanbul'a takviye kuvvetlerle ulaşmış, ordu ilk hedeflerine ulaştıktan sonra Hareket Ordusu'nun emir ve komutasını devralmıştır. Harekâtın ilk evresinde Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanlığını yapan Mustafa Kemal'in yerine de olay üzerine Berlin'deki ateşemiliterlik görevinden Selanik'e dönen Enver Bey getirilmiştir (Zürcher, 2018, s. 86).

Hareket Ordusu, Padişah II. Abdülhamit hakkında verilecek kararı Millet Meclisi'ne bırakmıştır. 27 Nisan'da toplanan Meclis, memleketin selameti için Abdülhamit'in tahtan indirilmesine, kardeşi Mehmet Reşat Efendi'ye biat edilmesine karar vermiştir. V. Mehmet unvanıyla padişah ve halife olan Mehmet Reşat Efendi, kendisine İTC tarafından hediye edilen saltanatta, tamamen cemiyetin insaf, kontrol ve güdümünde, sembolik bir idare deruhte etmiştir.

II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi için verilen fetvada gerekçe olarak; padişahın yasalara uymadığı, hazinede israfa neden olduğu, kişileri kanunsuz sürgüne gönderdiği ve öldürttüğü, Müslümanlar arasında kargaşa yarattığı ve iç savaşa neden olduğu gibi hususlar sayılmıştır (Ergül, 2019, s. 22). Dikkat edilecek olursa, bunların hiçbirisi 31 Mart Vakası ile ilgili değildir. Zaten Sultan Abdülhamit'te ısrarla ve müteaddit defalar isyanı kendisinin çıkartmadığını, dahlinin olmadığını vurgulamaktadır. Konu üzerinde çalışma yapan birçok tarihçi yazar ve akademisyen ile sözüne en güvenilir otoriteler, Abdülhamit'in 31 Mart isyanına ilişkin bir sorumluluk taşımadığı konusunda hemfikirdir. Ancak her ne kadar yangını çıkaran Abdülhamit değilse de, onu söndürmek için gerekli dirayeti gösterdiği, çaba sarf ettiği de söylenemez (Ahmad, 2016, s. 24). Teşkilât-ı Mahsusa'nın son başkanı Albay Hüsamettin Ertürk, “Sultan II. Abdülhamit'in Siyonizm hareketi karşısındaki tutumu, tacının ve tahtının yıkılma sebebi olmuştur” demektedir (Harb, 2012, s. 15, Akt. Ergül, 2019, s. 22). 31 Mart hadisesi ile birlikte ülkenin değişik bölgelerinde eş zamanlı isyanların patlak vermesi ve Adana'da Ermenilerin ayaklanması oldukça manidardır. Prens Sabahattin'in 1902 İTC Kongresi'nde İttihatçılar ile temel fikir ayrılığının, azınlıklar gibi dış müdahaleyi ve özellikle de İngiliz müdahalesini öngörmesi ve kurduğu Ahrar Fırkası'nın kısa sürede ülke genelinde örgütlenmesi önemli bir ipucudur. Liberallerin İstanbul'a yaklaşmakta olan Hareket Ordusu'nun durdurulması için, İngiliz Büyükelçisi'nden yardım talep etmesi, İngiliz desteğinin açık bir kanıtıdır (Ahmad, 2016, s. 27). Derviş Vahdeti'nin çıkardığı ve isyanların çıkmasında önemli rolü olan irticacı *Volkan Gazetesi*'nin ve Prens Sabahattin'in İngiltere tarafından finanse edilmesi, yönlendirilmesi, darbenin önemli bir dış dinamiği olarak ifade edilebilir. Ayrıca isyan sonrası tutuklanan Prens Sabahattin'in, İngiliz elçisinin müdahalesi ile serbest bırakılması, dikkate alınması gereken önemli bir husustur (Akşin, 2020, s. 61). Özetle, karşı devrimin İngilizlerce Prens Sabahattin ve partisine yaptırıldığı (Akşin, 2020, s. 60), İngiliz Başbakanı Gladstone'un

“düşman, katil ve şeytan” (Harb, 2012, s. 71; Akt. Ergül, 2019, s. 22) olarak gördüğü II. Abdülhamit’in devrilmesi için tertiplendiği iddia edilebilir.

Sonuç olarak; isyan bastırılmış, İstanbul’da kontrol sağlanmış, padişah değiştirilmiş ve İTC tehlikeyi atlatmıştır. Ancak İTC’nin ülkeyi yönetemediği açıkça görülmüştür. Dışarıda şiddetini gittikçe artıran dış baskılara karşı koymayı başaramamış, içeride istikrarlı bir siyasi ortam oluşturamamıştır. Karşı devriminde, isyanın nedenlerini araştıran kurulun ortaya koyduğu gibi, önemli mevkiilerdeki subayların askerlik görevlerini ihmal ederek, siyasetle uğraşmaları sonucu ortaya çıktığı aşikârdır (Kinross, 2018, ss. 54-55). Dolayısıyla bu hareketi, askeri ihmal ve disiplinsizlik olarak görmek mümkündür (Aydemir, 2016, s. 139).

31 Mart Vakası’na yol açan ana neden; ordudaki disiplin zafiyeti ve subayların siyasetle uğraşmasıdır. II. Meşrutiyet İhtilalini gerçekleştiren İTC’nin sahadaki temsilcilerinin mektep ağırlıklı subaylardan oluşması, ordu içinde siyasi gruplaşmalara ve bölünmelere sebep olmuştur. Muhafazakâr, ittihatçı, liberal ve tarafsız dört farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Her eğilimin “devlet nasıl kurtulur” sorusuna çözümü farklıdır. Muhafazakâr kesim, devrimden hoşlanmayan, İslami geleneklerin korunmasını savunan, gayrimüslimlere eşit haklar verilmesi düşüncesine karşı çıkan ve sultan-halifeye sadık gruptur. İttihatçı ve liberaller; merkezi yönetim, dış müdahale, milliyetçilik ve ekonomi konusunda farklı düşüncede olsalar da, her iki kesim devrim taraftarı ve meşrutiyeti savunmaktadır. Önemli sayıda subay tarafsız ve herhangi bir fırkaya mensup değildir. Ana gayeleri; dış düşmanlara karşı ülkeyi savunabilmek için orduyu siyasetin dışında tutmak, iç savaş ihtimalini ortadan kaldırmak ve ordu içindeki farklılıkların istismar edilmesine engel olmaktır. Ancak arzulanıkları sonuca ulaşamadılar ve kendilerini istemedikleri bir siyasi hengâmenin içinde buldular (Hale, 2014, ss. 71-76).

31 Mart Vakası’nın başarıya ulaşamamasının nedenleri olarak; isyana önderlik edecek kuvvetli lider ve idarecinin bulunmaması, esaslı bir sloganlarının mevcut olmaması, hareketin güçlü bir destekten yoksun olması, üst rütbeden ulemanın ayaklanmanın karşısında yer alması ve en önemlisi halkın ayaklanmanın tamamen dışında kalması gösterilebilir (Aydemir, 2016, s. 139).

Osmanlı İmparatorluğu’nun 31 Mart Vakası’ndan sonra toparlanamadığı, Balkan Savaşı’nda yeni kurulan devletler karşısında büyük bir yenilgiye uğradığı, daha büyük tehdit ve risklerle karşı karşıya kaldığı ve 10 yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde dağıldığı dikkate alındığında, askerin siyasete müdahil olmaması gerektiği apaçık ortadadır.

31 Mart olayı sonrası askerin siyasetle uğraşmasını önlemek için bazı adımlar atılmış olsa da, Balkan Savaşı öncesinde subaylar arasındaki ikilik ortadan kaldırılamamıştır. Askerin İTC ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) arasında ikiye bölünmesi ve subaylar arasındaki ihtilaf, 1912 Ekim’inde başlayan Balkan Savaşı’nda hezimetle tecrübe edilmiş, savaşın Osmanlılar açısından yenilgiyle sonuçlanmasında, ordu içindeki bu hizipleşmenin büyük rolü olmuştur (Kerimoğlu, 2020, s. 152).

31 Mart hadisesi üzerine yapılmış çok çeşitli yorumlar mevcut olup, konunun mahiyetine ilişkin bugüne kadar tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. İdeolojik tutum ve siyasi tarafgirlik bağlamında, çok farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. İlk yaklaşıma göre, olay irticayı amaçlayan gerici bir harekettir ve hadiseyi gerçekleştiren veya destekleyenler toplumun dini ve mukaddesat duygularını istismar etmiştir. Feroz Ahmad’a göre ise, hareket ne dini anlamda gerici ne de siyasal anlamda karşı devrimcidir. Hareket kendi içerisinde her iki unsuru da barındırmakla birlikte, isyancıların talepleri karşılandıktan ve İTC devrildikten sonra ayaklanma etkisini kaybetmiş ve öndersiz kalmıştır (2016, s. 22). Akşin ise, 31 Mart Vakası’nın gerici bir olay olduğundan kuşku duymamaktadır (2020, s. 64). Karpat hadisenin askerler arasındaki hoşnutsuzluk ve siyasi partiler arası kırıcı rekabetten kaynaklandığını düşünmektedir. Dinin, muhalefeti güçlendirecek ve meşrulaştıracak bir vasıta olarak kullanıldığına işaret etmektedir (2010, s. 117).

İkinci yaklaşım taraftarları, olayı Siyonist ve Mason localarının uşağı Jön Türklerin, hürriyet adı altında Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkma eylemi olarak görmektedir. Üçüncü yaklaşımı benimseyenler, hadiseyi meşrutiyet rejimini ortadan kaldırmaya yönelik bir karşı devrim şeklinde algılamakta, bir diğer kesim ise, II. Abdülhamit’i devirmek için, Binbaşı Enver’in öncülüğünde Alman cuntası tarafından gerçekleştirilmiş bir darbe şeklinde görmektedir. Hadiseye tamamen ideolojik yaklaşan kesimlerden bir grup, 31 Mart Vakası’nın müsebbibi olarak II. Abdülhamit’i görürken, karşıt grup ise II. Abdülhamit’i devirmek için, İttihatçıların gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Özetle, hadisenin bir irtica vakası mı, yoksa bir ihtilâl mi, yahut irticai görünümlü toplumu dizayn ve Osmanlı’yı tasfiye operasyonu mu olduğu bugüne kadar netleşmemiştir. İdeolojik saplantılar ve görüş farklılıkları nedeniyle, olayın hakikatine ulaşmak pek kolay değildir (Ergül, 2019, ss. 6-9).

6. 1912 HALASKAR ZABİTAN HAREKETİ

31 Mart ayaklanmasından sonra siyasette Saray'ın rolü sona ermiş, İttihatçılar ile Liberaller arasındaki mücadele bir süreliğine rafa kaldırılmıştır. İsyanı bastıran askerler, İTC'nin muhalefeti ezmesine müsaade etmemiştir. İlk üç ordunun genel müfettişliği makamına getirilen ve İstanbul'da iki yıl süreli sıkıyönetim ilan eden Mahmut Şevket Paşa, meşrutiyet rejiminin koruyucusu ve siyasetçiler arası mücadelede hakem rolünü üstlenmiştir (Ahmad, 2016, s. 30). Asker, artık İstanbul'un mutlak hâkimidir ve siyasal yaşam askerî egemenliğe bağlı olarak gelişmektedir.

Farklı etnik ve siyasi unsurlar ile farklı çıkar gruplarını bünyesinde barındıran İTC (Dülger, 2019, s. ix), 1911 yılına kadar ciddi bir sarsıntıya maruz kalmaksızın siyasi bir güç olarak egemenliğini sürdürmüştür (Lewis, 2017, s. 298). Siyasal açıdan renkli bir görünüm arz eden örgütte, Nisan 1909'dan sonra rafa kaldırılan muhalefet yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Mutlak monarşi taraftarları, cemiyetin yol ve yöntemlerini beğenmeyenler, gericiler, etnisite milliyetçileri ve çeşitli gruplar İTC şemsiyesinin altından ayrılarak muhalefete geçmiştir (Dülger, 2019, s. ix). Bu bağlamda, ilk olarak İTC'den istifa eden altı mebus, Şubat 1910'da "Ahali Fırkası" adıyla yeni bir siyasal parti kurmuştur. Muhafazakâr eğilimli, ulema sınıfına mensup kişilerce kurulan parti tutucu bir programa sahip olup, alaylı subayların sözcüsü konumundadır (Akşin, 2020, s. 71). 1911 başlarında ise örgüt çok ciddi bir iç meseleyle karşılaşmış, İTC içerisinde eski bir ittihatçı olan Miralay Sadık ve Abdülaziz Vecdi Bey'in önderliğinde "Hizb-i Cedid (Yeni Parti)" adı altında yeni bir grup tezahür etmiştir. Grup; dönemin savaş bakanı, sıkıyönetim komutanı ve ilk üç ordunun genel müfettişi (Ahmad, 2019, s. 50) Mahmut Şevket Paşa tarafından desteklenmektedir (Akşin, 2020, s. 71). Cemiyetin aşırı milliyetçi politikalarından ve laik eğilimlerinden rahatsız olan grup, kültürel ilerleme ve modernleşmenin, mevcut adet ve geleneklerin korunarak gerçekleştirilmesini içeren on maddelik bir muhtıra ile taleplerini dile getirmiştir. Grubun talepleri, Eylül 1911'de toplanan İTC Kongresi'nde çözümlenmiştir (Lewis, 2017, ss. 298-299).

İTC içerisinde yeni muhalif oluşumlar doğarken, İttihatçı karşıtı muhalefet de Ahrar Fırkası'nın 1910 yılında resmen kapatılmasıyla yeni bir fırka arayışındadır. İTC'nin "bizden olmayan 31 Mart taraftarıdır" şeklinde bir ötekileştirme yaptığı, sıkıyönetimin kimseye göz açtırmadığı bir siyasi iklim ortamında, etkinlik göstermeye çalışan muhalif unsurlar mevcuttur. 1910'da Arnavutluk'ta büyük çaplı bir isyanın çıkması ve 9 Haziran 1910 gecesi *Sada-yı Millet Gazetesi*'nin başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesiyle, muhalefetin büyümesi yeni bir ivme kazanmıştır (Zürcher, 2020, s. 128). Ayrıca, Çırağan Sarayı ile Bâbiâli binasının esrarlı bir şekilde yanması, İttihatçılar aleyhine gelişen muhalefeti bir kat daha güçlendirmiştir (Karpat, 2012, s. 89). Muhalefetin yakaladığı sinerjinin önünü kesmek isteyen İTC, önde gelen bazı muhalifleri ve 31 Mart benzeri bir karşı devrimi hedefleyen "Cemiyet-i Hafiyeh" isimli gizli örgütün 60'dan fazla üyesini tutuklatmıştır (Dülger, 2019, s. 7). Buna rağmen muhalefetin güçlenmesi hız kazanmış, hemen hemen bütün muhalefet grupları, fırkaları ve bireyleri (Lewis, 2017, s. 300), Damat Ferit ve Rıza Nur idaresindeki Hürriyet ve İtilâf Fırkası (HİF)'nda birleşmiştir (Karpat, 2012, s. 89). Geniş bir liberal, muhafazakâr ve etnik azınlıklar ittifakı olan partinin paydaşlarını bir araya getiren ortak sebep, hepsinin İTC'den nefret etmesidir (Zürcher, 2020, s. 128; Akşin, 2020, s. 72).

HİF; İttihatçıların Trablusgarp Harbi'ndeki başarısızlıklarından dolayı konumlarının zayıfladığı sıralarda (Hale, 2014, s. 77), savaşın başlamasından 50 gün sonra, 21 Kasım 1911'de kurulmuştur. Eski İttihatçılardan olan, İTC içerisinde kurduğu "Hizb-i Cedit" grubu ve cemiyete karşı ilan ettiği on maddelik ultimatoma ile gündeme gelen Miralay Sadık Bey fırkanın II. Başkanı'dır. Kâmil Paşa ve Prens Sabahaddin fırkanın kurucular arasında olmasa da, fırkanın en büyük ve en kudretli kişileri olarak kamuoyunca bilinmektedir (Dülger, 2019, s. 9). Şehzade Vahdettin'in fırkayla yakından ilgilendiği, hatta fahri başkanı olduğu ifade edilmektedir (Akşin, 2020, s. 72). Fırka kurucularının birçoğu meclis üyesi olduğundan, parlamentoda muhalefet grubu oluşturması zor olmamıştır. HİF kurulduktan üç hafta sonra girdiği ilk ara seçimde, beklenmedik bir başarı elde ederek, bir oy farkla İTC'ye karşı seçimi kazanmıştır (Akşin, 2020, s. 73; Zürcher, 2020, s.128; Hale, 2014, s. 78). 11 Aralık 1911 tarihinde yapılan bu ara seçim, farklı programa ve farklı ideolojiye sahip iki parti arasındaki ilk gerçek seçim mücadelesi olmuştur (Lewis, 2017, s. 300). Aynı zamanda bu seçim, HİF'in öngörülenden daha fazla bir toplumsal desteğe sahip olabileceğinin işareti olmuştur (Sezer, 2017, s. 43). Bu önemli işareti not eden İTC, HİF'nin hızla örgütlenerek, 1912 sonbaharında yapılacak genel seçimleri kazanma şansının önünü kesmek için, erken seçim kararı almış, bir takım manevralar sonucu 18 Ocak 1912'de üç ay içinde yeni seçime gidilmek üzere Meclis'in feshedilmesini sağlamıştır (Sezer, 2017, s. 44). Nisan 1912'de yapılan genel seçimler, İTC'nin baskı, hile ve yoğun usulsüzlükleri arasında gerçekleştirilmiştir (Akşin, 2020, s. 73; Zürcher, 2020, s. 128). Seçim esnasında

devlet imkânlarını kullanan İTC, zaman zaman fiziksel şiddete başvurmaktan da çekinmemiştir. Bu nedenle 1912 seçimleri, tarihe “sopalı seçimler” olarak geçmiştir (Sezer, 2017, s. 46). Sonuç olarak yeni Meclis-i Mebusan’da İTC çoğunluğu sağlamış, sadece altı muhalif mebus Meclis’e girebilmiştir. Ara seçim sonuçları ile ümitlenen muhalefet, genel seçim sonuçları ile hüsrana uğramıştır. Yeni meclisin hiçbir meşruiyete sahip olmadığını iddia eden ve perde gerisine itilen muhalefet, askeri bir kılığa bürünmüştür (Kinross, 2018, s. 72). Bu sefer İTC aleyhine tekerrür eden tarih sonucu, bir grup genç subay Rumeli dağlarına çıkmış, cemiyetin zorbalığına başkaldırmış, İstanbul’da kurulmuş “Halaskâr Subaylar” grubuyla işbirliği yaparak (Kinross, 2018, s. 73), Bab-ı Âli’den seçimlerin yenilenmesini, İTC’nin lağvedilmesini ve bazı cemiyet üyelerinin yargılanmasını talep etmiştir (Dülger, 2019, s. 40).

Halaskâr Zabitan Grubu; Albay Sadık Bey önderliğinde (Ahmad, 2019, s. 51), farklı rütbelere ve farklı etnik kökenlerden (Tunaya, 1952, s. 345; Akt. Sezer, 2017, s. 46) Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey ve beş subayın kurduğu gizli bir örgüttür (Dülger, 2019, s. 47; Akşin, 2020, s. 73). Örgüt kısaca, Halaskâran adıyla da anılmaktadır. Gruba üye olmamakla birlikte iş birliği yapan, destek veren muvazzaf veya emekli, genç ya da yüksek rütbeli subaylar mevcuttur. Örgüt; başta Rıza Nur olmak üzere İtilafçılar ile Prens Sabahattin tarafından desteklenmekte ve yönlendirilmektedir (Tokmakçioğlu, 2014, s. 331). Halaskâran’a göre; mevcut hükümet ve 1912 seçimleri sonucu oluşan Meclis-i Mebusan gayrimeşrudur, yeni ve serbest bir seçimle anayasal meşruiyete geri dönmeli (Lewis, 2017, s. 302), tarafsız bir hükümet kurulmalıdır (Sezer, 2017, s. 47). Yöntem ve usul olarak, İTC’nin 1908 İhtilali öncesi stratejisini uygulayan ve askeri nizamın dışına çıkarak siyasetle iştigal eden örgüt, Osmanlı Devleti’nde askerlerin siyasete karışmaması gerektiğini savunmaktadır (Sezer, 2017, s. 47). İstanbul’da çok sayıda askerinin gruba katılmasıyla hızla büyüyen örgüt, Arnavutluk’ta çıkan bir isyandan sonra ve basında yayınladıkları bir grup beyannamesi ile hükümeti devirmeyi ve daha liberal bir yönetimi işbaşına getirmeyi başarmıştır (Kinross, 2018, s. 73). İstifa eden Sait Paşa’nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa, Mahmut Şevket Paşa’nın yerine Nazım Paşa Harbiye Nazırlığına, Kâmil Paşa Şuray-ı Devlet Reisliğine getirilmiş, İTC iktidardan uzaklaştırılmıştır (Lewis, 2017, s. 304). Yeni kurulan İTC karşıtı hükümetin ilk işi, ordu ve donanma mensuplarına siyasetle uğraşmayacaklarına dair yemin ettirmek olmuş (Tiftikçi, 2012, s. 35), siyasetle iştigalin önüne geçmek adına, bütün devlet memurlarından taahhüt senedi alınması kararlaştırılmıştır (Polat, 2019, s. 313).

Halaskâran Zabitan Grubu, 24 Temmuz’da Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) Bey’in evine mektupla bir ultimatoma göndererek (Akşin, 2020, s. 75), meclisi 48 saat içerisinde feshetmesini istemiştir. Kendisine atfedilen tarafsızlık rolüne rağmen, İTC aleyhine bir dizi atım atan yeni kabine, Meclis-i Mebusan’ı kapattırarak anayasa değişikliği hazırlığı yaparken, İttihatçı Cavit Bey’in verdiği teklif üzerine yapılan oylama sonucu, Meclis 5 Ağustos 1912’de süresiz olarak kapatılmıştır (Sezer, 2017, s. 51).

1908 İhtilali sonrası İTC’nin uyguladığı siyaset, kendisine karşı ciddi bir muhalif hareketin doğuşuna kaynak oluşturmuş, takip edilen politikanın sonucu olarak, 1908-1913 yılları arasında, iktidar-muhalefet ilişkileri çok sert geçmiştir. Her cenah karşıtını siyasetle iştigal etmekle suçlamış, kendisi de siyasetin içinde olmasına rağmen, sadece karşı tarafın siyasetle uğraşmasının engellenmesini talep etmiştir. Kendi siyasetini devletin devamlılığı için bir zorunluluk olarak görürken, karşıt siyasi mücadeleyi devlet için zehirli olarak algılamıştır (Polat, 2019, ss. 303-304). “Askerin esas işi askerlik” mantığı ile işe başlayan Halaskâr Grubu’nun amacına ulaşmak için takip ettiği yol, düşüncelerinin tam tersi istikamette olmuştur. Silahlardan aldığı güçle sivil yönetim birimlerine ve yöneticilere gönderdikleri mektuplar, çıkış stratejileri askerlikle örtüşmemektedir (Zeyrek, 2014, s. 47).

II. Meşruiyet’ten Bâbîali Baskını’na kadar, her iktidara gelen kendi muhaliflerini bertaraf etmeye çalışmış, orduyu kendi düşüncesi ve arzusu meyanında tanzim etmeye gayret göstermiştir (Polat, 2019, s. 333). Zira iktidar-muhalefet arasında bir uzlaşma sağlanamamasının, her iki fırka yöneticilerinin sırtını subaylara dayayarak siyaset yapmalarının acı sonuçları, Birinci Balkan Savaşı’nda alınmıştır.

7. 1913 BAB-I ALİ BASKINI

8 Ekim 1912’de başlayan Balkan Savaşı’nda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almıştır. Bu şekilde bir yenilginin vuku bulacağı, savaş öncesi ordunun ve devletin içinde bulunduğu kaotik ortam nedeniyle zaten bellidir (Ergin, 2017, s. 40). Mağlubiyetin esas nedenleri olarak; ordudaki gruplaşma, subayların siyasileşmesi, iç politikaya dönük bir çatışma ve hesaplaşma ortamının mevcudiyeti ile askerlerin savaşma yeteneklerinin gerilemesi gösterilebilir (Akşin, 2020, s. 76).

Balkan muharebelerinde orduların yenilgileri üzerine çekilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine, Kamil Paşa sadrazamlığa getirilince, yönetimin İttihatçılar üzerindeki baskısı artmıştır. İktidardan uzaklaştırılmış olan ve hükümetin baskıları neticesinde sinmiş olan cemiyet henüz son nefesini vermemiş, pusuda yeniden iktidara dönme hazırlığı yapmaktadır (Lewis, 2017, s. 304). İTC'ye bu fırsatı Londra Konferansı sağlamış, cemiyet hem de fırka çıkarlarından ziyade ülke çıkarlarını gözettiği, vatan ve millet adına hareket ettiği izlenimi veren bir taktikle Bab-ı Âli Baskını gerçekleştirilmiştir (Zürcher, 2020, s.33). Halk; ülkenin onursuz bir teslimiyetten kurtarıldığı algısıyla, hükümet darbesinin yanında yer almıştır (Kınross, 2018, s. 76).

Osmanlı ordusunun bütün cephelerde bozguna uğrayıp, Bulgar Ordusu'nun Çatalca'ya kadar ilerlemiş olduğu sırada, Avrupalı devletlerin inisiyatifiyle Osmanlı Devleti ile Balkan Koalisyonu arasında 3 Ocak 1913'te ateşkes yapılarak, Londra'da barış görüşmeleri başlatılmıştır (Çınarlı ve Safi, 2019, s. 1788). Büyük Güçler'in destek verdiği Balkan devletleri, Ege'de Enez'den, Karadeniz'de Midye'ye kadar uzanan bir hattın kuzeyinde ve batısında kalan (Edirne dâhil, Gelibolu Yarımadası hariç) bütün Rumeli ve Ege adalarının kendilerine verilmesini talep ettiler (Akşin, 2020, s. 77). Oysaki Edirne, bir Müslüman vilayeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olarak Türkler için manevi, tarihsel ve duygusal bir değere sahiptir (Ahmad, 2019, ss. 51-52). Üstelik şehir, hastalık, açlık, susuzluk ve bütün imkânsızlıklara rağmen düşman işgaline direnmektedir (Zürcher, 2020, ss. 133-134). Rumeli topraklarının neredeyse tamamı elden çıkmış, silah ve top sesleri İstanbul'dan işitilir hale gelmiş, böyle bir ölüm kalım mücadelesinde bile bir oydaşma sağlanamamış, ulusal birlik havası oluşturulamamıştır. İTC hükümete karşı sert muhalefetini sürdürmekte, bir grup subay Çatalca mevzilerinden İstanbul'a gelerek, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığından ve Genelkurmay Başkanlığından azledilerek, yerine Ahmet İzzet Paşa'nın atanmasını talep etmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik durum ile uluslararası atmosferi dikkate alan ve tez zamanda barış yapılmasını arzulayan Kamil Paşa hükümeti, İTC taraftarı subayların savaşı sürdürme yanlısı tutumları ile ordu üzerindeki etkilerinden çekinmekte, bu durum Balkan Koalisyonu'nun taleplerine boyun eğmesini zorlaştırmaktadır (Çınarlı ve Safi, 2019, s. 1789). Büyük Güçler; Edirne, Girit ve Ege adalarından vazgeçilmediği takdirde görüşmelerin kesileceği tehdidiyle, 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devleti'ne ultimatömler niteliğinde bir nota verdiler ve bahse konu yerlerin Balkan devletlerine terkedilmesini istediler. Ayrıca, Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları artırmak amacıyla, İngiltere, Fransa ve İtalya savaş gemilerini Türk karasularına gönderdiler (Çınarlı ve Safi, 2019, s. 1800). Halaskâr Zabitan Hareketi'nin baskı ve tehdidi ile Mebusan Meclisi dağıtılmış olduğundan, devletin ileri gelenlerinden oluşturulan Saltanat Şurası'nda ezici bir çoğunlukla taleplerin kabul edilmesi ve barış yapılması kararı alınmıştır (Akşin, 2020, s. 77). Bu karar bir darbe nedeni olmuştur. Tarihe "Bâb-ı Âli Baskını" olarak geçen darbe, 23 Ocak 1913 günü Edirne'nin teslim edilmesini önlemek ve silah zoruyla sadrazamı değiştirmek amacıyla, İttihatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Ahmad, 2019, s. 52). Enver Paşa yönetimindeki bir grup subay, sürpriz bir baskınla Bâb-ı Âli'de kabine toplantı salonuna girerek Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurmuş, Kamil Paşa'yı istifaya zorlamıştır (Lewis, 2017, s. 304). Bu olayda icranın başında Enver Paşa olmasına rağmen, baskın fikri, planı ve eylemde ısrar İttihatçıların "Büyük Efendisi" Talât Bey'e aittir (Aydemir, 2016, s. 160). Bu baskının hedefe ulaşmasında, İTC'nin silahşörleri Yakup Cemil, Mustafa Necip, Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Filibelî Hilmi, Mithat Şükrü ve Ömer Naci gibi fedailer önemli bir rol oynamıştır (Ergin, 2017, s. 441). Kamil Paşa'dan "halkın ve askerlerin isteği üzerine" mecburi istifa talebini alan Enver Paşa (Hale, 2014, s. 78), Mahmut Şevket Paşa'nın padişah tarafından sadrazam olarak atanmasını sağlamıştır. 31 Mart Vakası sonrası, İstanbul'da fiili bir iktidar kuran Mahmut Şevket Paşa, askerinin siyasetle işgaline karşı olmasına rağmen, zorla ele geçirilmiş bir yetkiyle icra edeceği sadrazamlık makamını kabul etmekte beis görmemiştir (Ergin, 2017, s. 442).

Mahmut Şevket Paşa tarafından kurulan yeni hükümet, bir yandan ülke içerisinde birlikteliği sağlayacak tedbirleri uygulamaya sokarken, diğer yandan Büyük Güçler ile görüşmeleri yürütmekte, notaya verilecek cevabı hazırlamakla meşguldür. Yeni hükümetin Edirne'yi elde tutan cevabından tatmin olmayan Balkan devletleri, 30 Ocak 1913'te savaşı yeniden başlatmıştır. Edirne kahramanca ve çile dolu bir direnişten sonra 26 Mart'ta teslim olmuştur. 30 Mayıs'ta Londra Barış Antlaşması imzalanmış, Enez-Midye hattının kuzeyinde ve batısında kalan topraklar ile Ege adaları Balkan Koalisyonu'na terkedilmiştir (Akşin, 2020, s. 79). Edirne'yi kaybetmemek için Kamil Paşa hükümetini deviren İttihatçılar, şehri kendi elleriyle Bulgaristan'a teslim etmiştir.

Özetle, Balkan Savaşı öncesinde Osmanlı Ordusu gruplara ayrılmış, sanki ordunun partileri kurulmuş gibidir. Ordunun siyasetle, siyasetin ordu ile güç bulması, orduyu siyasetin, siyaseti de ordunun bir malzemesine dönüştürmüştür. (Zeyrek, 2014, ss. 46-47). Rütbe ve kıdemce küçük olan subayların, İTC'deki

konumları sayesinde fazla siyasal nüfuza sahip olması, ordu içindeki disipline çok zarar vermiş, siyasal hiyerarşi ordunun askeri hiyerarşisini altüst etmiştir (Zürcher, 2020, s. 126). Her biri siyasi fırkaya desteği önceleyen gruplar, askeri sorumluluğu ikinci plana itmiş, komutanlar ve genç subaylar, mektepli ve alaylı subaylar, kurmaylar ile kurmay olmayanlar arasındaki parti mücadelesi, Balkan Savaşı'nın kaderine olumsuz tesir etmiştir.

Kasım 1913'te Osmanlı Ordusu'nun ıslahı için General Liman von Sanders başkanlığında bir Alman heyeti Türkiye'ye gönderilmiştir. Kaizer II. Wilhelm heyet başkanına şöyle seslenmektedir: "Türk subaylarının saflarından siyaseti çıkart. En büyük kusuru siyasi faaliyetidir." Teoride cazip, uygulamada zor olan bu öğüt için artık çok geçtir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Türk ordusu siyasi bataklığa, içinden çıkılmaz derecede batmış (Hale, 2014, s. 81), Almanlarda bu durumdan kendi milli çıkarları için istifade etmiştir. Balkan Savaşı esnasında Bağdat'ta yayınlanan Kılıç Mecmuası'nda yazdığı gibi "Ordusu siyasetle meşgul bir hükümet, dost ve düşmanlara karşı maskara olur" sözü gerçeğe dönüşmüştür (Zeyrek, 2014, s. 46).

1908 İhtilali'nde Balkanlarda yaşayan toplumun bir kesimi hariç, Osmanlı vatandaşları iktidarın şiddet yoluyla değiştirilmesine sessiz kalmış, sadece yaşananları izlemekle yetinmiş, darbe girişimlerine karşı bilinçli ve örgütlü bir tepki gösterememiştir. Babiâli Baskını da aynı şekilde sükûnetle karşılanmıştır. Bu durumun, sosyal yaşama patriarkal geleneğin ve İslamiyet'in itaat/sadakat kültürünün hâkim olması, ülkedeki okur-yazar oranının düşüklüğü, örgütlü sivil toplumun gelişmemesi ve siyasal bilinç seviyesinin düşüklüğünden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşım, Türkiye Cumhuriyeti'ne de sirayet etmiş, toplum 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimine kadar bütün darbelere sessiz kalmıştır.

8. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, modernleşme ve Batılılaşma sürecinde, askerin siyasal nüfuza sahip olması ve siyasetle iç içe olması, devletin parçalanmasına yol açmıştır. Bu olgu; Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini anlamada, askerin siyasetle uğraşmasını engellemede ve ordunun siyasallaşmasını önlemede esas çıkış noktasıdır. Ayrıca Osmanlı ordusunun modernizasyonu sürecinde yetişen subayların yaptıkları darbelerin izlerini, günümüz Türkiye'sine kadar sürmek mümkündür. 19'uncu yüzyılda, Osmanlı Ordusu'nun Batılı teknik ve eğitim sistemi ile yetişen genç subayları, kendilerine meşrutiyetin savunucusu ve kurucusu rolünü biçmişken, Cumhuriyet döneminde de benzer şekilde bu görev, rejimin savunucusu ve koruyucusu olarak tezahür etmiştir.

1859 Kuleli Vakası, merkezinde ulemanın yer aldığı cuntacı bürokratik bir darbe teşebbüsü olarak tarihteki yerini almış olmasına rağmen, müteakip süreçteki I. Meşrutiyet'in ilanı, entelektüel boyutunda Yeni Osmanlıların etkisinin olduğu, sivil ve askeri bürokrasinin müşterek gerçekleştirdiği siyasi bir harekettir. Her ne kadar I. Meşrutiyet çok kısa sürmüş olsa da, sonrasında gelişen Jön Türkler hareketi ve hareketin İTC'de sivil ve askerlerden oluşan gizli bir örgütlenmeye dönüşmesi, imparatorluğun istikbalini tayin edici bir boyuta ulaşmıştır.

Genç subayların Osmanlı modernleşmesinden güç alarak ve imparatorluğun bütünlüğünü sağlamak amacıyla giriştikleri hareket, sonuçta ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Modernleşen ordu siyasallaşmış ve kendi içinde alaylı-mektepli ayrışmasına maruz kalmıştır. Kaotik ortamın şartlarından kaynaklanan askerin siyasallaşması ve siyasi iradeye müdahalesi, günümüze kadar uzanan bir geleneğin oluşmasına öncülük etmiştir. Ayrıca modernleşme ile birlikte tezahür eden siyasallaşma, reform hareketlerinin can damarı olan Selanik ve Manastır dâhil Balkan topraklarının elden çıkışına ve sonuçta imparatorluğun parçalanmasına sebep olmuştur.

Askeri darbeler ile modernleşme arasında doğrudan bir etkileşim ve sebep-sonuç ilişkisi kurmak mümkündür. 18'inci yüzyılın sonlarında Osmanlı Ordusu'nda modernizasyon başladığında, askerler imparatorluğun farklı kültürleri ve coğrafyaları ile etkileşime geçmiş, pek çok etnisite ve kültürle iletişimde bulunmuş, modern eğitim teknik ve yöntemleri ile yetişmeleri için hem Avrupa'ya subay gönderilmiş, hem de ülkeye Avrupa'dan eğitici personel davet edilmiştir. Geniş imparatorluk coğrafyasında, biri bitmeden diğerinin başladığı çatışma, muharebe ve savaşlara iştirak eden askerlerin, imparatorluk hakkında farklı fikir ve düşüncelere sahip olması ve taleplerinin modern dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gayet normaldir. Bu bağlamda 1913 Babiâli Baskını ile 1960 Askeri Darbesi arasındaki benzerlikten bahsetmek mümkündür. Her iki darbeden önce ordu, ciddi bir modernizasyon döneminden geçmektedir. Eğitime gönderilen askerlerin etkileşime girdikleri kültürlerden, politik ve iktisadi sistemlerden etkilendikleri aşikârdır.

Genel kabul gören görüşe göre modern anlamdaki sivil-asker ilişkisi için, İkinci Dünya Savaşı sonrası işaret edilse de, Osmanlı'da İTC'nin modern ordu-siyaset ilişkisini başlattığı söylenebilir. Hatta bir ilişkiden ziyade İTC'nin tamamen ordu gücüne dayanarak, askeri tam anlamıyla siyasetin içerisine soktuğu ifade edilebilir. 31 Mart ayaklanması ve Halaskar Zabitan Hareketi, İTC'nin asker odaklı yönetim anlayışına karşı tepki olarak gelişmiş, alaylı-mektepli ayrışması, mutlakiyet/meşrutiyet taraftarlığı gruplar arasında çatışma olarak kendini göstermiştir. Neticede bahis konusu çatışma ve siyasi kutuplaşma, Balkan topraklarının kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. Balkan Savaşı'ndaki yenilgi ve toprak kaybı, siyasetle iştiğal ederek vatan savunmasını ihmal eden, kendi içinde bölünmüş ve kutuplaşmış bir ordunun sebep olduğu kötü bir örnektir. Savaşta yenilgiyi HİF'e fatura eden İTC, Ocak 1913'te modern bağlamda ilk hükümet darbesi olarak tarihte yerini alan Babiâli Baskını ile iktidarı ele geçirmiştir. Balkan Savaşı hezimetinden ve yaşanan acılardan Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların önemli dersler çıkardıklarını ve çıkarılan dersleri Kurtuluş Savaşı'nda uyguladıklarını söylemek gerekir. Fevzi Çakmak; Balkan Savaşı'nda askerler arasında yaşanan İttihatçılık-Halâskârcılık ayrışmasından ders alındığını, aynı hataya İstiklal Harbi'nde düşülmediğini belirtmektedir. Yeni kurucu kadronun Meşrutiyet sürecinde yaşadıkları acı hatıralardan çıkardıkları en önemli ders, ordunun siyasetin dışına çıkarılması gerektiğidir. 1960 yılına kadar ordu, oluşturulan bu altyapı sayesinde siyasal yaşamın dışında kalmıştır.

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Çalışmanın tamamı, beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E., Demir, U. ve Önal, A. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri isyanlar ve darbeler* (1. baskı). Yeditepe Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). *İttihat ve Terakki* (4. baskı). Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2019). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (10. baskı). Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme* (9. baskı). Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (2020). *Kısa Türkiye tarihi* (27. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armağan, M. (2013). *154 yıl önce bir başka 'Ergenekon' yargılanmıştı*. <http://www.mustafaarmagan.com.tr/genel/154-yil-once-bir-baska-ergenekon-yargilanmisti>
- Armaoğlu, F. (1983). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. Timaş Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2016). *Tek adam Mustafa Kemal 1881-1919* (Cilt: 1). Remzi Kitapevi.
- Aydemir, Ş. S. (2017). *Tek adam Mustafa Kemal 1919-1922* (Cilt: 2). Remzi Kitapevi.
- Bayur, H. (1991). *2. Meşrutiyet devri üzerine bazı düşüncelerim* (Cilt: XXIII). Belleten.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (29.baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Borak, S. (1992). 31 Mart Vakası'nın çıkış nedenleri üzerine çeşitli yorumlar, Atatürk ve Harekât Ordusu üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın bir makalesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), 357-372.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan günümüze ordu-siyaset ilişkileri. *History Studies:International Journal of History*, 3(1), 45-67. https://dx.doi.org/10.9737/hist_264
- Çalışkan, K. (2016). Osmanlı'daki ilk F tipi darbe: Kuleli Vakası. *Oda TV*. <https://www.odatv4.com/analiz/osmanlidaki-ilk-f-tipi-darbe-kuleli-vakasi-1308161200-99056>
- Çelik, H. İ. (2016). Bürokratik darbe geleneğinin kökenleri-Kuleli Vakası ve 1876 darbesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II(2) (Darbeler tarihi özel sayısı:1), 27-78.
- Çınarlı, Ö. ve Safi İ. (2019). İngiliz yazılı basınına göre Bab-ı Ali Baskını ve uluslararası sonuçları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1786-1808. <https://doi.org/10.26466/opus.512811>
- Dursun, D. (2005). Türk demokrasisinde kurumsallaşma sorunu ve krizleri çözme yöntemi olarak askeri darbeler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 175-196.
- Dülger, H. (2019). *1912 Seçimleri'nden Bab-ı Âli Baskını'na Osmanlı Devleti'nde iktidar mücadelesi 1912-1913* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Düzen, C. (2015). *Kuleli Vak'ası* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Düzen, C. (2017). Tanzimat dönemine karşı bir suikast teşebbüsü: Kuleli Vak'ası. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-128.
- Eldem, E. (2017). Resimli basında 1876 darbesi. M. Ö. Alkan (Eds.) içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler* (ss. 32-40). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, K. (2017). II. Meşrutiyet döneminde ordu-siyaset ilişkisi. *CEDRUS The Journal of MCRI*, (5), 427-445. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201720>
- Ergül, S. (2019). Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı'ya yönelik bir tasfiye tertibi olarak 31 Mart Darbesi, *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM)*, 1-32.

- Hale, W. (2014). *Türkiye’de ordu siyaset: 1789’dan günümüze* (1. baskı). Alfa Yayınları.
- Heper, M. (2015). *Türkiye’de devlet geleneği* (3. baskı). Doğu Batı Yayınları.
- İğdemir, U. (2009). *Kuleli Vak’ası hakkında bir araştırma*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi-II, 1920-1960*. Agora Kitaplığı.
- Kansu, A. (2015). *1908 Devrimi* (7. baskı). İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı’dan günümüze asker ve siyaset*. Timaş Yayınları
- Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye tarihi*. Timaş Yayınları
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, kuramsal değişim ve nüfus*. Timaş Yayınları.
- Kerimoğlu, H. T. (2020). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de askeri darbeler ve toplum. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (XX/Özel Sayı), 147-160.
- Kinross, L. (2018). *Atatürk/Bir milletin yeniden doğuşu*. Altın Kitaplar.
- Kurt, E. ve Mengüaslan H. (2017). Modernleşmenin getirdiği tepki mi? Kuleli Vakası üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Darbe Sempozyumu Bildiri Kitabı (Cilt: 1)*, 395-414.
- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye’nin doğuşu* (9. baskı). Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Onaran, B. (2007). Kuleli Vakası hakkında başka bir araştırma. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (5), 9-35.
- Onaran, B. (2016). Gerici, ilerici, darbeci... Kuleli Vakası’nı nasıl bilirsiniz? Osmanlı’dan bugüne ayaklanmalar darbeler sıkıyönetimler, darpsız, darbesiz demokrasi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (273), 50-56.
- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk politikası* (1. baskı). Doğan Kitap.
- Öztuna, Y. (2021). *Bir darbenin anatomisi* (1. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Polat, H. A. (2019). Halaskâr zâbitân müdahalesinden Bâbîâli Baskını’na Osmanlı bürokrasisinin siyasetle imtihanı: (Siyasetle iştiğal edilmeyeceğine dair taahhütnameler). *Atatürk Yolu Dergisi*, (65), 301-341.
- Sarı, H. (2017). Yakın dönem tarihimizin kırılma noktası: 30 Mayıs 1876 darbesi ve sultanın ölümü. *Academia*.
https://www.academia.edu/37041290/YAKIN_D%C3%96NEM_TAR%C4%B0H%C4%B0M%C4%B0Z%C4%B0N_KIRILMA_NOKTASI_30_MAYIS_1876_DARBES%C4%B0_VE_SULTANIN_%C3%96L%C3%96M%C3%96
- Sezer, S. (2017). Meclis-i Mebusan’ı kapattırın muhtıra: Halaskâr zabitan bildirisini. M. Ö. Alkan (Eds.) içinde, *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler* (ss. 41-52). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tiftikçi, O. (2012). *Osmanlı’dan günümüze ordunun evrimi*. Akademi Kuram.
- Tokmakçioğlu, E. (2014). *Osmanlı’da isyanlar, baskınlar, ihtilaller, vakalar, suikastlar*. Panama Yayıncılık.
- Turan, T. (2019). Andrassy Notası’nın Birleşik Krallık gazetelerine yansımaları. *History Studies: International Journal of History*, 11(1), 385-402.
- Uyanık, E. (2015). 19. yüzyıl sonlarında Türkiye’de günlük yaşam. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(2), 67-88.
- Uzun, H. (2005). Türk demokrasi tarihinde I. Meşrutiyet dönemi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 145-162.

Yılmaz, L. (2020). Türk siyasal hayatında askeri darbelerin siyasal ve anayasal işlevi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (XX/Özel Sayı), 203-231.

Zeyrek, S. (2014). II. Meşrutiyet sürecinde Osmanlı Devleti'nde ordu-siyaset ilişkileri üzerine genel bir bakış, *Studies Of The Ottoman Domain*, 4(6), 38-64.

Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (6. Baskı). İletişim Yayınları.